

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

श्री भुवनभानुसूत्रि जन्मशताब्दीअे नवलुं नजराणु - २२

याकिनीमहतरासूनु भवविरहांकित श्रीहरिभद्रसूत्रि महाराज कृतम्

त्वोपज्ञ अवयूरि अलंकृतम्

नवनिर्मित हिंसोपनिषद् - गुर्जरवृत्तिविभूषितम्

हिंसाष्टकम्

⊗ संशोधन + वृत्तिनवसर्जन + संपादन ⊗

प.पू.वैराग्यदेशनादक्ष आचार्यदेव श्रीमद्विजय हेमचन्द्रसूरीश्वरञ्ज

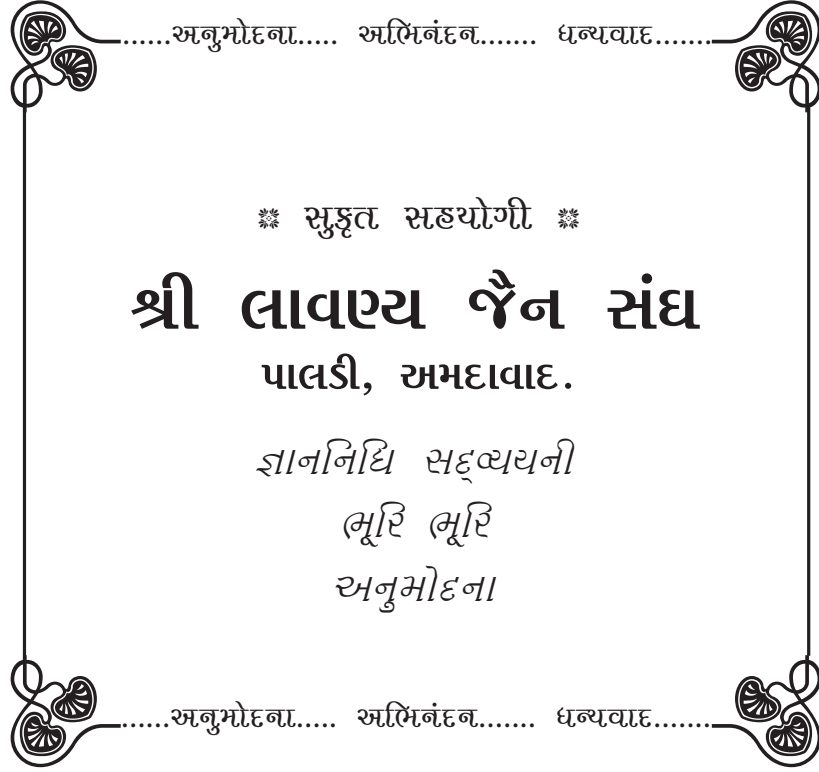
महाराजना शिष्यरत्न प.पू.आचार्यदेव श्रीमद्विजय

कल्याणभोधिसूरीश्वरञ्ज महाराज

⊗ प्रकाशक ⊗

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट

- पुस्तकनुं नाम : हिंसाष्टक.
- मूण कृति : हिंसाष्टक (स्वोपज्ञ अवयूरि साथे)
- मूणकृतिकार तथा अवयूरिकार : श्रीयाकिनीमहतरासूनु भवविरहांकित १४४४ ग्रंथ रचयिता प.पू.आचार्यदेवश्री हरिभद्रसूत्रि महाराज
- नवनिर्मित गुर्जरवृत्ति : हिंसोपनिषद्
- मूण कृतिनुं पांय उस्तादशो द्वारा संशोधन + गुर्जर वृत्तिनुं नवसर्जन + संपादन : प.पू.वैराग्यदेशनादक्ष श्रीमद्विजय हेमचन्द्रसूरीश्वरञ्ज महाराजना शिष्य प.पू. आचार्यदेव श्रीमद्विजय कल्याणभोधिसूरीश्वरञ्ज महाराज
- विषय : हिंसानुं स्वरूप, हिंसाना प्रकार तथा अहिंसापरिपालननुं सयोट मार्गदर्शन.
- विशेषता : प्रस्तुत विषयमां अति संक्षेपमां गागरमां सागर कालवी देतो, अनेक शास्त्रोना नियोडरूप अेकमात्र ग्रंथ.
- प्रकाशक : श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट, मुंबई
- पठनपाठनना अधिकारी : गीतार्थगुरु अनुज्ञात आत्मा
- प्रति : ५००
- आवृत्ति : प्रथम, प्रकाशन वर्ष-वि.सं.२०६६, वी.सं.२५३६, ई.स.२०१०
- मूल्य : ₹.१४०/-
- © श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट
प्रस्तुत ग्रंथना कोई पण अंशानो उपयोग करतां पूर्वे लेभक अने प्रकाशकनी लेभित मंजूरी जरूरी छे.
आ ग्रंथ ज्ञानद्रव्यमांथी प्रकाशित थयो डोवाथी गृहस्थोअे तेनी माविकी करवी डोय, तो तेनुं मूल्य ज्ञानभातामां अर्पण करवुं.
- मुद्रक : श्री पार्श्व कोभ्युटर्स, अमदावाड. फोन : ०७९-२५४६०२९५

- પ્રાપ્તિ સ્થાન : શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ
શ્રી ચંદ્રકુમારભાઈ જરીવાલા, દુ.નં.દ, બદ્રિકેશ્વર સોસાયટી,
મરીન ડ્રાઈવ ઈ રોડ, મુંબઈ-૨. ફોન : ૨૨૮૧૮૩૮૦, ૨૨૬૨૪૪૭૭
- શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ એસ. સંઘવી, દ/બી, અશોકા કોમ્પ્લેક્ષ, પહેલા ગરનાળા પાસે,
પાટણ-૩૮૪૨૬૫. (ઉ.ગુ.), મો. : ૯૯૦૯૪૬૮૫૭૨
- શ્રી બાબુભાઈ સરેમલજી બેડાવાળા, સિદ્ધાયલ બંગ્લોઝ, સેન્ટ એન હાઈસ્કૂલ પાસે,
હીરા જૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-૫. મો. : ૯૪૨૬૫ ૮૫૯૦૪.

॥ ધૃતં હિંસા પ્રમાદિનઃ ॥

અનાદિકાલીન ભવભ્રમણનું બીજ હોય તો એ છે હિંસા. પણ એનું સ્વરૂપ શું છે ? એનું કારણ શું છે ? એનું રહસ્ય શું છે ? એના નિવારણનો ઉપાય શું છે ? એ વસ્તુ માત્ર ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ ના નારાઓથી જાણી શકાય તેમ નથી. જિજ્ઞાસુ જીવો પર મહાન ઉપકાર કરીને આ ગંભીર જ્ઞાનને પીરસવા માટે ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ સાવચૂરિ હિંસાષ્ટકની રચના કરી છે.

હિંસા ન થાય તેના માટે તો કદાચ ઘણા જીવો જાગૃત છે, પણ હૃદય કઠોર ન બને તેના માટેની જાગૃતિ કેટલી ? પ્રમાદભાવ ન આવે તેની તકેદારી કેટલી ? અભિનિવેશનો સ્પર્શ ન થાય તેના માટેની સાવધાની કેટલી ? પૂજ્યશ્રીએ આ પ્રબંધમાં સ્પષ્ટપણે ફરમાવ્યું છે કે જો અહિંસાનો પ્રેમ હોય તો સૌ પ્રથમ તમારા હૃદયને માખણ કરતાં ચ કોમળ બનાવી લેજો, હૃદયની ઘરતી સદા ચ ભીની ભીની લીલીછમ રહે તેવો પ્રયત્ન કરજો. પ્રમાદને તિલાંજલિ આપી દેજો એને આટલું કર્યા પછી પણ જો કદાગ્રહને છોડી ન શકો તો અહિંસક હોવાનું ગુમાન રાખશો મા !

કેવી અદ્ભુત વાત ! એક નાનકડા અષ્ટકમાં જાણે હજારો-લાખો શાસ્ત્રોનું નવનીત પીરસી દીધું છે. હિંસાના વિવિધ ભાંગાઓ, દૃષ્ટાન્તોમાંથી તારવેલો અદ્ભુત નિચોડ, અનેક શાસ્ત્રોની સાક્ષીઓ વગેરે દ્વારા અહીં ગાગરમાં પણ સાગર ઠલવાયો છે. પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિનું દૃષ્ટાન્ત સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ તેમનું મન જ્યારે સંકિલ્પિત હતું તે સમયે પણ તેમના હૃદયની દશા કેવી હતી, તેમનું ગુણસ્થાનક કયું હતું, તેમનો સંકલેશ કઈ કક્ષાનો હતો, ઈત્યાદિ ગંભીર વિચારણા અહીં દૃષ્ટિગોચર થાય છે, જે ખરેખર મંત્રમુગ્ધ કરી દે છે. પૂજ્યશ્રીના અગાધ અભિપ્રાયને માપવામાં બુદ્ધિની ફૂટપટ્ટી ટૂંકી પડ્યા વિના રહેતી નથી.

આમ છતાં ‘શુભે યથાશક્તિ યતિતવ્યમ્’ એ ન્યાયે આ મહાન

શાસ્ત્રને પ્રકાશમાં લાવવા અને તેના પઠન-પાઠનને પ્રવૃત્તિશીલ કરવા માટે પ્રસ્તુત ગુર્જર-ટીકાનું સર્જન કર્યું છે તેનું સંશોધન કરવા વિદ્વજનોને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સાવચૂરિ મૂળ પાઠનું સંશોધન પાંચ હસ્તપ્રતિઓના આધારે કરવામાં આવ્યું છે. જે નીચે મુજબ છે.

૧. શ્રીમદ્ગીરોદ્યાનમ્ : ૧. કથારવારવારસંસારતન્મપ્રયતય્યુતયા સંશયોજુનોજંસૂંહિસેવવીને તતસસ્માઃ સ્વરૂપેષ્ઠાશમયેપ્રદરપેતે ત્વેદિસોધિયા ડ્યતોહિલાકાયાસુપકંરણી રજાવેતઃ કઠોરહૃદયવિનાકુદિપ્રમાદવ્યોમિદિ વિદુષ્ટાધ્યવસાયવિશયોઃ પીમાપાદનચિકોષી ૨. કઠોરહૃદયત્વેનોરોધધ્યાનસ્વાવચ્ચનાવિફલત્વાત્ મુકમાલદુર્યલ્લેનાનેધ્યાનસ્વાનાથઃ કઠોરહૃદયાનાવેરોધધ્યાનસ્વવિતથ્યાનાવેરોધઃ પ્રસન્નચંડાદિવત્ નવાસ્પાતેધ્યાનસંનકતસ્યસ્વાદિગ્રોગવિષયલીનત્વાત્ કિંચુચ્ચળિકસેનિકોષીસરજુમુરેવનિસ્વારવિષજનવહાંતરવ્યાદિશ્વશાકાલુપ્તવ્નારેધનાવ્યર્થિતોક્તુત્તેમોહનીયુકમ્પીપ્રૃટવિકટસંયુખાંગી સંકલ્પવિકલ્પજાલયથુન સપ્રમનરક પ્રાયોગ્યપીકાનિકાન્ધારણપિસુક્રમારહૃદયલેન સંજ્ઞાલનસ્યેવાનતાજુલ્લેવિત્પરિણમિ વિરોધધ્યાનમેવેતિપુત્રમોહાદ્યપેકમાવ

(ક-શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા-ભાવનગર, મુનિ ભક્તિવિજયસત્ક પ્રતિ નં.૧૦૬૬/૧)

શ્રીમદ્ગીરોદ્યાનમ્ : ૧. કથારવારવારસંસારતન્મપ્રયતય્યુતયા સંશયોજુનોજંસૂંહિસેવવીને તતસસ્માઃ સ્વરૂપેષ્ઠાશમયેપ્રદરપેતે ત્વેદિસોધિયા ડ્યતોહિલાકાયાસુપકંરણી રજાવેતઃ કઠોરહૃદયવિનાકુદિપ્રમાદવ્યોમિદિ વિદુષ્ટાધ્યવસાયવિશયોઃ પીમાપાદનચિકોષી ૨. કઠોરહૃદયત્વેનોરોધધ્યાનસ્વાવચ્ચનાવિફલત્વાત્ મુકમાલદુર્યલ્લેનાનેધ્યાનસ્વાનાથઃ કઠોરહૃદયાનાવેરોધધ્યાનસ્વવિતથ્યાનાવેરોધઃ પ્રસન્નચંડાદિવત્ નવાસ્પાતેધ્યાનસંનકતસ્યસ્વાદિગ્રોગવિષયલીનત્વાત્ કિંચુચ્ચળિકસેનિકોષીસરજુમુરેવનિસ્વારવિષજનવહાંતરવ્યાદિશ્વશાકાલુપ્તવ્નારેધનાવ્યર્થિતોક્તુત્તેમોહનીયુકમ્પીપ્રૃટવિકટસંયુખાંગી સંકલ્પવિકલ્પજાલયથુન સપ્રમનરક પ્રાયોગ્યપીકાનિકાનિકાન્ધારણપિસુક્રમારહૃદયલેન સંજ્ઞાલનસ્યેવાનતાજુલ્લેવિત્પરિણમિ વિરોધધ્યાનમેવેતિપુત્રમોહાદ્યપેકમાવ

(ખ - શ્રી જૈન જ્ઞાન ભંડાર-સંવેગી (પગથિયાનો) ઉપાશ્રય-અમદાવાદ. પ્રતિ નં.૩૯૨૮)

શ્રીમદ્ગીરોદ્યાનમ્ : ૧. કથારવારવારસંસારતન્મપ્રયતય્યુતયા સંશયોજુનોજંસૂંહિસેવવીને તતસસ્માઃ સ્વરૂપેષ્ઠાશમયેપ્રદરપેતે ત્વેદિસોધિયા ડ્યતોહિલાકાયાસુપકંરણી રજાવેતઃ કઠોરહૃદયવિનાકુદિપ્રમાદવ્યોમિદિ વિદુષ્ટાધ્યવસાયવિશયોઃ પીમાપાદનચિકોષી ૨. કઠોરહૃદયત્વેનોરોધધ્યાનસ્વાવચ્ચનાવિફલત્વાત્ મુકમાલદુર્યલ્લેનાનેધ્યાનસ્વાનાથઃ કઠોરહૃદયાનાવેરોધધ્યાનસ્વવિતથ્યાનાવેરોધઃ પ્રસન્નચંડાદિવત્ નવાસ્પાતેધ્યાનસંનકતસ્યસ્વાદિગ્રોગવિષયલીનત્વાત્ કિંચુચ્ચળિકસેનિકોષીસરજુમુરેવનિસ્વારવિષજનવહાંતરવ્યાદિશ્વશાકાલુપ્તવ્નારેધનાવ્યર્થિતોક્તુત્તેમોહનીયુકમ્પીપ્રૃટવિકટસંયુખાંગી સંકલ્પવિકલ્પજાલયથુન સપ્રમનરક પ્રાયોગ્યપીકાનિકાનિકાન્ધારણપિસુક્રમારહૃદયલેન સંજ્ઞાલનસ્યેવાનતાજુલ્લેવિત્પરિણમિ વિરોધધ્યાનમેવેતિપુત્રમોહાદ્યપેકમાવ

(ગ-શ્રી લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર-અમદાવાદ નં.૨૮૫૯૯)

શ્રીમદ્ગીરોદ્યાનમ્ : ૧. કથારવારવારસંસારતન્મપ્રયતય્યુતયા સંશયોજુનોજંસૂંહિસેવવીને તતસસ્માઃ સ્વરૂપેષ્ઠાશમયેપ્રદરપેતે ત્વેદિસોધિયા ડ્યતોહિલાકાયાસુપકંરણી રજાવેતઃ કઠોરહૃદયવિનાકુદિપ્રમાદવ્યોમિદિ વિદુષ્ટાધ્યવસાયવિશયોઃ પીમાપાદનચિકોષી ૨. કઠોરહૃદયત્વેનોરોધધ્યાનસ્વાવચ્ચનાવિફલત્વાત્ મુકમાલદુર્યલ્લેનાનેધ્યાનસ્વાનાથઃ કઠોરહૃદયાનાવેરોધધ્યાનસ્વવિતથ્યાનાવેરોધઃ પ્રસન્નચંડાદિવત્ નવાસ્પાતેધ્યાનસંનકતસ્યસ્વાદિગ્રોગવિષયલીનત્વાત્ કિંચુચ્ચળિકસેનિકોષીસરજુમુરેવનિસ્વારવિષજનવહાંતરવ્યાદિશ્વશાકાલુપ્તવ્નારેધનાવ્યર્થિતોક્તુત્તેમોહનીયુકમ્પીપ્રૃટવિકટસંયુખાંગી સંકલ્પવિકલ્પજાલયથુન સપ્રમનરક પ્રાયોગ્યપીકાનિકાનિકાન્ધારણપિસુક્રમારહૃદયલેન સંજ્ઞાલનસ્યેવાનતાજુલ્લેવિત્પરિણમિ વિરોધધ્યાનમેવેતિપુત્રમોહાદ્યપેકમાવ

(ચ - શ્રી કેલાસાગરસૂરિ જ્ઞાન મંદિર (કોબા) નં.૩૩૭૧૪)

શ્રીમદ્ગીરોદ્યાનમ્ : ૧. કથારવારવારસંસારતન્મપ્રયતય્યુતયા સંશયોજુનોજંસૂંહિસેવવીને તતસસ્માઃ સ્વરૂપેષ્ઠાશમયેપ્રદરપેતે ત્વેદિસોધિયા ડ્યતોહિલાકાયાસુપકંરણી રજાવેતઃ કઠોરહૃદયવિનાકુદિપ્રમાદવ્યોમિદિ વિદુષ્ટાધ્યવસાયવિશયોઃ પીમાપાદનચિકોષી ૨. કઠોરહૃદયત્વેનોરોધધ્યાનસ્વાવચ્ચનાવિફલત્વાત્ મુકમાલદુર્યલ્લેનાનેધ્યાનસ્વાનાથઃ કઠોરહૃદયાનાવેરોધધ્યાનસ્વવિતથ્યાનાવેરોધઃ પ્રસન્નચંડાદિવત્ નવાસ્પાતેધ્યાનસંનકતસ્યસ્વાદિગ્રોગવિષયલીનત્વાત્ કિંચુચ્ચળિકસેનિકોષીસરજુમુરેવનિસ્વારવિષજનવહાંતરવ્યાદિશ્વશાકાલુપ્તવ્નારેધનાવ્યર્થિતોક્તુત્તેમોહનીયુકમ્પીપ્રૃટવિકટસંયુખાંગી સંકલ્પવિકલ્પજાલયથુન સપ્રમનરક પ્રાયોગ્યપીકાનિકાનિકાન્ધારણપિસુક્રમારહૃદયલેન સંજ્ઞાલનસ્યેવાનતાજુલ્લેવિત્પરિણમિ વિરોધધ્યાનમેવેતિપુત્રમોહાદ્યપેકમાવ

(છ - શ્રી કેલાસાગરસૂરિ જ્ઞાન મંદિર (કોબા) નં.૫૫૯૦૦)

આ સાથે મુદ્રિત પ્રતનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જેને 'ઘ' સંજ્ઞા આપી છે. આ પ્રત શ્રીઋષભદેવજી કેશરીમલજી શ્વેતાંબર સંસ્થા (રતલામ) દ્વારા વીરસંવત્ ૨૪૫૦ માં પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે.

પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તથા અનંતોપકારી ગુરુદેવશ્રી હેમચન્દ્રસૂરી-શ્વરજી મહારાજના પરમ પ્રસાદથી પ્રસ્તુત અનુવાદ, સંશોધન તથા સંપાદન સંપન્ન થયું છે. ઉપરોક્ત સર્વ સંસ્થાઓ તથા જેમના સૌજન્યથી હસ્તાદર્શોની નકલોની પ્રાપ્તિ થઈ એવા રાષ્ટ્રસંત આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય પદ્મસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ, મુનિરાજશ્રી કૃપાબિંદુવિજયજી તથા પંડિતવર્ય શ્રી જિતેન્દ્રભાઈ બી. શાહને પણ ધન્યવાદો ઘટે છે. શ્રી પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સવાળા શ્રી વિમલભાઈએ ટાઈપસેટીંગ આદિ કાર્ય કુશળતાપૂર્વક કરી આપ્યું છે.

પ્રસ્તુત સર્જનના માધ્યમે સ્વ-પરના કલ્યાણમાં નિમિત્ત બનું, એ જ શુભાભિલાષા સાથે, જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો મિચ્છામિ દુઃકલ્પમ્.

- પ.પૂ.વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો ચરણકિંકર
વિજય કલ્યાણબોધિસૂરિ

ચૈત્ર સુદ ૧૨,
વીર સંવત્ ૨૫૩૫.
ઉંઝા (ઉ.ગુજરાત)

શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ જન્મશતાબ્દીએ નવલું નજરાણુ

જ્ઞાનામૃતં ક્ષીજનમ્...

પરિવેષક

પ.પૂ.વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આ. હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરશિષ્ય
આ. કલ્યાણબોધિસૂરીશ્વરજી મ.સા.

૧. સિદ્ધાન્તમહોદયિ મહાકાવ્યમ્ - સાનુવાદ.
  ૨. ભુવનભાનવીયમ્ મહાકાવ્યમ્ - સાનુવાદ, સવાર્તિક.
  ૩. સમતાસાગર મહાકાવ્યમ્ - સાનુવાદ.
  ૪. પરમપ્રતિષ્ઠા કાવ્યમ્ - સાનુવાદ, કલાત્મક આલ્બમ સાથે.
  ૫. જીરાવલીયમ્ કાવ્યમ્ - સાનુવાદ.
  ૬. પ્રેમમંદિરમ્ - કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્તિ સ્તોત્ર - સાનુવાદ, સવાર્તિક.
  ૭. ઇંદોલંકારનિરૂપણમ્ - કવિ બનવાનો શોર્ટકટ - પોકેટ ડાયરી.
  ૮. સત્ત્વોપનિષદ્
  ૯. વાહોપનિષદ્
  ૧૦. વેદોપનિષદ્
  ૧૧. શિક્ષોપનિષદ્
  ૧૨. સ્તવોપનિષદ્ - શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ તથા કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત અદ્ભુત સ્તુતિઓના રહસ્ય - સાનુવાદ.
  ૧૩. સત્ત્વોપનિષદ્ - યોગસાર ચતુર્થપ્રકાશવૃત્તિ - સાનુવાદ. (માત્ર સંયમી ભગવંતો માટે)
  ૧૪. દેવધર્મોપનિષદ્ - મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીકૃત દેવધર્મપરીક્ષા ગ્રંથની ગુર્જર ટીકા
  ૧૫. પરમોપનિષદ્ - મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી આદિ કૃત પાંચ 'પરમ' કૃતિઓ પર ગુર્જરવૃત્તિ
  ૧૬. આર્ષોપનિષદ્-૧
  ૧૭. આર્ષોપનિષદ્-૨
- શ્રી પ્રત્યેકબુદ્ધપ્રણીત ઋષિભાષિત (ઈંસિભાસિયાઈ) આગમસૂત્ર પર સંસ્કૃત ટીકા.

१८. वैराग्योपनिषद् - श्रीहरिहरोपाध्यायकृत लट्टहरिनिर्वेद नाटक-
लावानुवाह.
१९. सूक्तोपनिषद् - परदर्शनीय अद्भुत सूक्तोनो समुच्य
तथा रहस्यानुवाह
२०. कर्मोपनिषद् - सिद्धान्तमहोदधि श्रीप्रेमसूरीश्वरकृत
कर्मसिद्धि ग्रंथ पर लावानुवाह.
२१. विशेषोपनिषद् - श्री समयसुंदरोपाध्यायकृत विशेषशतक ग्रंथ
पर गुर्जर लावानुवाह.
२२. हिंसोपनिषद् - श्री हरिभद्रसूरिकृत स्वोपज्ञ अवयूरि अलंकृत
हिंसाष्टक ग्रंथ पर गुर्जर टीका.
२३. अहिंसोपनिषद् - अज्ञातकर्तृक (प्रवादतः श्रीहरिभद्रसूरि
महाराज कृत) नानाचितप्रकरण पर
संस्कृत टीका-सानुवाह.
२४. धर्मोपनिषद् - वेद थी मांडीने भाईभल सुधीना
धर्मशास्त्रोना रहस्य.
२५. शमोपनिषद् - नवनिर्मित सप्तक प्रकरण - सानुवाह.
२६. लोकोपनिषद् - श्री हरिभद्रसूरिकृत लोकतत्त्वनिर्णय
ग्रंथ पर संस्कृत वृत्ति (भाग-१).
२७. आत्मोपनिषद् - श्री उदयनाचार्यकृत आत्मतत्त्वविवेक
ग्रंथ पर गुर्जर टीका (भाग-१).
२८. साम्योपनिषद् - महोपाध्यायश्री यशोविजयकृत समाधि-
साम्यद्वात्रिंशिका सचित्र सानुवाह.
२९. सहजोपनिषद् - सहजोदयन्दोदय पंचाशिका पर संस्कृत
वार्तिक - सानुवाह
३०. स्तोत्रोपनिषद् - श्रीवज्रस्वामिकृत श्रीगौतमस्वामिस्तोत्र -
सचित्र सानुवाह.

३१. दर्शनोपनिषद्-१ } श्री माधवाचार्यकृत सर्वदर्शनसंग्रह
३२. दर्शनोपनिषद्-२ } ग्रंथ पर गुर्जर लावानुवाह.
३३. रामायणना तेज किरणो - रामायणी माटे पर्याप्त आलंभन
३४. अस्पृशोपनिषद् - महोपाध्यायश्री यशोविजयकृत
अस्पृशद्गतिवाह पर गुर्जर वृत्ति
३५. हितोपनिषद् - अध्यात्मकल्पद्रुमना यतिशिक्षोपदेशाधिकार
तथा यतिशिक्षापंचाशिका पर गुर्जर वार्तिक +
सानुवाह सावयूरि यतिविचार
३६. ज्ञानोपनिषद् - अष्टावक्र गीता पर संस्कृत वृत्ति.
३७. संजोषोपनिषद् - सटीक श्रीरत्नशेखरसूरिकृत संजोषसप्तति
ग्रंथ पर गुर्जरवृत्ति
३८. ईष्टोपनिषद् - श्रीपूज्यपादस्वामिकृत ईष्टोपदेश ग्रंथ
पर संस्कृत टीका-सानुवाह
३९. विमोहोपनिषद् - श्रीयशपालमंत्रीकृत मोहराजपराजय नाटक
पर विषमपदव्याख्या अने अनुवाह
४०. श्रामण्योपनिषद् - दशविध यतिधर्म पर नवनिर्मित प्रकरण
(जीजुं नाम श्रमणशतक)
४१. सङ्गतानुं सरनामुं - सङ्ग ज्वन ज्ववा माटे सङ्ग
किमियाओ
४२. सूत्रोपनिषद् - श्रीसूत्रकृतांगसूत्र-द्वितीयश्रुतस्कंध पर संस्कृत
संग्रहणी. (श्रीसूत्रकृतांगपीपिका भाग-२ना
पुनः संपादन साथे.)
४३. प्रव्रज्योपनिषद् - अज्ञातपूर्वाचार्यकृत प्रव्रज्याविधान प्रकरण पर
गुर्जर वृत्ति

४४. प्रसङ्गतानी परब - वक्ता-श्रोता अंनेने उपयोगी
वैराग्यादि रसञ्जना.
४५. देशनोपनिषद् - वैराग्यदेशनादक्ष पू. गुरुदेवश्रीनी
वाचनाओनुं संस्कृत काव्यमथ अवतरण.
४६. जुरावला बुधारीये - गीत गुंजन.
४७. उपदेशोपनिषद् - उपदेशरत्नकोष ग्रंथ पर विशद वृत्ति.
४८. प्रार्थनोपनिषद् - अलंकारिक स्तुतिओ पर तात्पर्यवृत्ति-
सानुवाह.

In Process.....

- ❖ अंगोपनिषद् - अद्यावधि अमुद्धित आगम अंगयूलिकासूत्र
पर नूतन संस्कृतवृत्ति
- ❖ वर्गोपनिषद् - अद्यावधि अमुद्धित आगम वर्गयूलिकासूत्र
पर नूतन संस्कृतवृत्ति
- ❖ ओटिकोपनिषद् - अद्यावधि अमुद्धित इतिओ-ओटिक प्रतिषेध,
ओटिक निराकरण, हिगंभरमत षंडन,
ओटिकोच्याटनना समन्वय साधे
अनेक प्राचीन ग्रंथोना आधारे
हिगंभरमतनी गंभीर समीक्षा
- ❖ आगमोपनिषद् - आगमप्रतिपक्षनिराकरण (विसंवाह
प्रकरण) पर विशद विवरण
- ❖ दुःषमोपनिषद् - दुःषमगंडिका ग्रंथ पर विशद वृत्ति.
- ❖ आचारोपनिषद् - श्रीहेवसुंदरसूरिद्वित सामाचारी प्रकरण पर
विशद वृत्ति

❖ श्री जिनशासन सुकृत मुख्य आधारस्तंभ ❖

- (१) नयनभाजा बाबुभाई जरीवाला
ह. लीनाजेन चंद्रकुमारभाई जरीवाला परिवार (मुंभई)
- (२) मूणीजेन अंभालाल शाह
ह. रभाजेन पुंडरीकभाई शाह परिवार - षंभात (मुंभई)

❖ श्री जिनशासन सुकृत आधारस्तंभ ❖

- (१) नयनभाजा बाबुभाई जरीवाला
ह. शोभनाजेन मनीशभाई जरीवाला परिवार (मुंभई)

❖ श्रुतसमुद्धारक ❖

- भाणुभाई नानल गडा, मुंभई
(प्रेरक : प.पू.गच्छाधिपति आचार्यदेव श्रीमद्विजय लुवनभानुसूरि म.सा.)
- शेठ आणंदल कल्याणल, अमदावाद
- श्री शांतिनगर श्वेतांभर मूर्तिपूजक जैन संघ, अमदावाद
(प्रेरक : प.पू.तपसत्राट आचार्यदेव श्रीमद्विजय हिमांशुसूरि म.सा.)
- श्री श्रीपालनगर जैन उपाश्रय ट्रस्ट, वालकेश्वर, मुंभई
(प्रेरक : प.पू.ग.आ.रामचंद्रसूरि म.सा.नी दिव्यकृपा तथा पू. आचार्यदेव श्रीमद्विजय
भित्रानंद सू.म.सा.)
- श्री लावण्य सोसायटी श्वेतांभर मूर्तिपूजक जैन संघ, अमदावाद
(प्रेरक : प.पू.पंन्यासल श्री कुलचंद्रविजयल गणिवर्य)
- नयनभाला बाबुभाई सी. जरीवाला हा. चंद्रकुमार, मनीष, कल्पनेश
(प्रेरक : प.पू.मुनिराजश्री कल्याणबोधि विजयल म.सा.)
- केशरजेन रतनचंद कोठारी हा. ललितभाई
(प्रेरक : प.पू.गच्छाधिपति आचार्यदेव श्रीमद्विजय जयधोषसूरीश्वरल महाराज)
- श्री श्वेतांभर मूर्तिपूजक तपगच्छीय जैन पौषधशाला ट्रस्ट, दादर, मुंभई
- श्री मुलुंड श्वेतांभर मूर्तिपूजक जैन संघ, मुलुंड, मुंभई
(आचार्यदेव श्रीहेमचंद्रसूरि म.सा.नी प्रेरणाथी)
- श्री सांताकुळ श्वे. मूर्ति. तपागच्छ संघ, सांताकुळ, मुंभई
(प्रेरक : आचार्यदेव श्रीहेमचंद्रसूरि म.सा.)

११. श्री देवकरण मूलजुभाई जैन देरासर पेढी, मलाड (वेस्ट), मुंबई
(प्रेरक : प.पू. मुनिराजश्री संयमभोधि वि.म.सा.)
१२. संघवी अंबालाल रतनचंद जैन धार्मिक ट्रस्ट, अंबात (पू.सा. श्री वसंतप्रभाश्रील म.तथा पू.सा.श्री स्वयंप्रभाश्रील म. तथा पू.सा. श्री दिव्यशाश्रील म. नी प्रेरणाथी मूणीभेननी आराधनानी अनुमोदनार्थे)
१३. बाबु अभीचंद पत्रालाल आदीश्वर जैन टेम्पल चेरीटेबल ट्रस्ट, वालकेश्वर, मुंबई-४००००६. (प्रेरक : पू. मुनिराजश्री अक्षयभोधि विजयल म.सा. तथा पू.मुनिराजश्री महाभोधि विजयल म.सा. तथा पू. मुनिराजश्री हिरण्यभोधि विजयल म.सा.)
१४. श्री श्रेयस्कर अंधेरी गुजराती जैन संघ, मुंबई
(प्रेरक : पू. मुनिश्री हेमदर्शन वि.म. तथा पू. मुनिश्री रम्यघोष वि.म.)
१५. श्री जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक संघ, मंगल पारेभनो भांचो, शाहपुर, अमदावाद (प्रेरक : प.पू. आचार्यदेव श्री रुचकचंद्रसूरि म.)
१६. श्री पार्श्वनाथ श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ, सांघाणी अस्टेट, घाटकोपर (वेस्ट), मुंबई (प्रेरक : पू. मुनिराजश्री कल्याणभोधि विजयल म.सा.)
१७. श्री नवलवन सोसायटी जैन संघ, भोम्बे सेन्ट्रल, मुंबई
(प्रेरक : पू. मुनिराजश्री अक्षयभोधि वि. म.)
१८. श्री कल्याणल सोभागचंदल जैन पेढी, पीडवाडा. (सिद्धांतमहोदधि स्व. आ. श्रीमद्विजय प्रेमसूरीश्वरल म.सा. ना संयमनी अनुमोदनार्थे)
१९. श्री घाटकोपर जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक तपागच्छ संघ, घाटकोपर (वेस्ट), मुंबई
(प्रेरक : वैराग्यदेशनादक्ष पू.आ. श्रीहेमचंद्रसूरि म.सा.)
२०. श्री आंबावाडी श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, अमदावाद
(प्रेरक : पू.मुनि श्रीकल्याणभोधि वि.म.)
२१. श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, वासणा, अमदावाद
(प्रेरक : पू. आचार्य श्री नररत्नसूरि म.ना संयमलवननी अनुमोदनार्थे पूज्य तपस्वीरत्न आचार्य श्री हिमांशुसूरीश्वरल म.सा.)
२२. श्री प्रेमवर्धक आराधक समिति, धरणिधर देरासर, पालडी, अमदावाद
(प्रेरक : पू.गणिवर्य श्री अक्षयभोधि विजयल म.)
२३. महावीर जैन श्वे.मूर्तिपूजक संघ, पालडी, शेठ केशवलाल मूलचंद जैन उपाश्रय, अमदावाद. (प्रेरक : प.पू. आचार्य श्रीराजेन्द्रसूरि महाराज सा.)
२४. श्री माटुंगा जैन श्वे. मूर्तिपूजक तपागच्छ संघ अेन्ड चेरीटीज, माटुंगा, मुंबई
२५. श्री लुवीत महावीरस्वामी जैन संघ, नांदिया (राजस्थान) (प्रेरक : पू. गणिवर्य

- श्री अक्षयभोधि विजयल म.सा. तथा मुनिश्री महाभोधि विजयल म.सा.)
२६. श्री विशा ओसवाल तपागच्छ जैन संघ, अंबात
(प्रेरक : वैराग्यदेशनादक्ष प.पू.आचार्यदेव श्री हेमचंद्रसूरि म.सा.)
२७. श्री विमल सोसायटी आराधक जैन संघ, बाणगंगा, वालकेश्वर, मुंबई-४०० ००७.
२८. श्री पालिताणा यातुर्मास आराधना समिति (परम पूज्य वैराग्यदेशनादक्ष आचार्यदेव श्रीमद्विजय हेमचंद्रसूरीश्वरल महाराजना संवत २०५३ना पालिताणा मध्ये यातुर्मास प्रसंगे)
२९. श्री सीमंधर जिन आराधक ट्रस्ट, अेमरलड अेपार्टमेन्ट, अंधेरी (ईस्ट), मुंबई (प्रेरक : मुनिश्री नेत्रानंद विजयल म. सा.)
३०. श्री धर्मनाथ पोपटलाल हेमचंद जैन श्वे. मूर्तिपूजक संघ, जैननगर, अमदावाद.
(प्रेरक : मुनिश्री संयमभोधि वि.म.)
३१. श्री कृष्णनगर जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, सैजपुर, अमदावाद (प.पू. आचार्य विजय हेमचंद्रसूरीश्वरल म.सा. ना कृष्णनगर मध्ये संवत २०५२ना यातुर्मास निमित्ते प.पू. मुनिराजश्री कल्याणभोधि विजय म.सा.ना प्रेरणाथी)
३२. श्री बाबुभाई सी. जरीवाला ट्रस्ट, निजमपुरा, वडोदरा
३३. श्री गोडी पार्श्वनाथल टेम्पल ट्रस्ट, पुना
(प्रेरक : पू. गच्छाधिपति आचार्यदेव श्रीमद्विजय जयघोषसूरीश्वरल म.सा. तथा पू. मुनिराजश्री महाभोधि विजयल म.सा.)
३४. श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथ जैन श्वेताम्बर मंदिर ट्रस्ट, लवानी पेठ, पुना.
(प्रेरक : पू. मुनिराज श्री अनंतभोधि विजयल म.सा.)
३५. श्री रॉदर रोड जैन संघ, सुरत (प्रेरक : पू.पं. अक्षयभोधि विजयल म.सा.)
३६. श्री श्वेताम्बर मूर्तिपूजक तपागच्छ दादर जैन पौषधशाला ट्रस्ट, आराधना लुवन, दादर, मुंबई (प्रेरक : मुनिश्री अपराजित विजयल म.सा.)
३७. श्री जवाहर नगर जैन श्वे. मूर्तिपूजक संघ, गोरेगाव, मुंबई
(प्रेरक : पू. आ. श्रीराजेन्द्रसूरि म.सा.)
३८. श्री कन्याशाला जैन उपाश्रय, अंबात (प्रेरक : पू.प्र.श्री रंजनश्रील म. सा. अने पू. प्र.श्री ईंद्रश्रील म.सा.ना संयमलवननी अनुमोदनार्थे प.पू.सा. श्री विनयप्रभाश्रील म.सा. तथा प.पू.सा.श्री वसंतप्रभाश्रील म.सा. तथा साध्वील श्री स्वयंप्रभाश्रील म.सा.)
३९. श्री माटुंगा जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक तपागच्छ संघ अेन्ड चेरीटीज, माटुंगा, मुंबई
(प्रेरक : पू. पंन्यासप्रवर श्रीजयसुंदरविजयल गणिवर्य)
४०. श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथ श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, ६० कुट रोड, घाटकोपर (ईस्ट)

- (प्रेरक : पू.पं. श्री वरभोधिविजयल गणिवर्य)
४१. श्री आदिनाथ श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, नवसारी (प्रेरक : प.पू.आ. श्रीगुणरत्नसूरि म.ना शिष्य पू. पंन्यासल श्रीपुण्यरत्नविजयल गणिवर्य तथा पू.पं. श्रीशोरत्नविजयल गणिवर्य)
४२. श्री कोर्णम्बतूर जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, कोर्णम्बतूर
४३. श्री पंकज सोसायटी जैन संघ ट्रस्ट, पालडी, अमदावाद (प.पू.आ. श्री लुवनभानुसूरि म.सा. नी गुरुमूर्तिप्रतिष्ठा प्रसंगे थयेल आचार्य-पंन्यास-गणिवर्य पदारोहण-द्विधा वगरे निमित्ते थयेल ज्ञाननिधिमांथी)
४४. श्री मलावीरस्वामी जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक देरासर, पावापुरी, ખેતવાડી, મુંબઈ (પ્રેરક : પૂ. મુનિશ્રી રાજપાલવિજયલ મ.સા. તથા પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિવિજયલ મ.સા.)
૪૫. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્ગુરુ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, મલાડ (પૂર્વ), મુંબઈ
૪૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિ. પૂ. જૈન સંઘ, સાંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ (પ્રેરક : ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.મ.)
૪૭. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ જૈન- નગર, અમદાવાદ (પૂ.મુનિશ્રી સત્યસુંદર વિ.મ.ની પ્રેરણાથી યાતુર્માસમાં થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૮. રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ, મુંબઈ (પ્રેરક : પૂ. મુનિશ્રી રત્નબોધિ વિજયલ મ.સા.)
૪૯. શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ
૫૦. શ્રી સહસ્રકણા પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, બાબુલનાથ, મુંબઈ (પ્રેરક : મુનિશ્રી સત્વભૂષણ વિજયલ)
૫૧. શ્રી ગોવાલીયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ (પ્રેરક:ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)
૫૨. શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ, બાણગંગા, મુંબઈ
૫૩. શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ,મુંબઈ (પ્રેરક : મુનિશ્રી રાજપાલવિજયલ તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયલ ગણિવર)
૫૪. શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહાર ચાલ જૈન સંઘ (પ્રેરક : ગણિવર્ય શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)
૫૫. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદિવલી (પૂર્વ), મુંબઈ (પ્રેરક : મુનિશ્રી રાજપાલ વિજયલ તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયલ ગણિવર)
૫૬. સાધ્વીજી શ્રી સુર્યશાશ્રીજી તથા સુશીલયશાશ્રીજીના પાલ્લી(પૂર્વ) કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ યાતુર્માસની આવકમાંથી
૫૭. શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ (પ્રેરક : પૂ.આ.

- શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયલ મ.)
૫૮. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમા રોડ, વડોદરા (પ્રેરક : પંન્યાસલ શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયલ ગણિવર્ય)
૫૯. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ, કોલ્હાપુર (પ્રેરક : પૂ. મુનિરાજ શ્રી પ્રેમસુંદર વિજયલ)
૬૦. શ્રી ધર્મનાથ પો. હે. જૈનનગર શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, અમદાવાદ (પ્રેરક : પ.પૂ. પંન્યાસપ્રવર પુણ્યરત્નવિજયલ મહારાજ)
૬૧. શ્રી દ્વિપક જ્યોતિ જૈન સંઘ, કાલાચોકી, પરેલ, મુંબઈ (પ્રેરક : પૂ.પં. શ્રી લુવનસુંદર વિજયલ ગણિવર્ય તથા પૂ.પં. શ્રી ગુણસુંદર વિજયલ ગણિવર્ય)
૬૨. શ્રી પદ્મમણિ જૈન શ્વેતાંબર તીર્થ પેઢી - પાબલ, પુના (પ્રેરક : પં. કલ્યાણબોધિ વિજયલ ગણિની વર્ધમાન તપની સો ઓળીની અનુમોદનાર્થે, પં. વિશ્વકલ્યાણ વિજયલ)
૬૩. ઓમકાર સૂરીશ્વરજી આરાધના લુવન, સુરત (પ્રેરક : આ. ગુણરત્નસૂરિ મ.ના શિષ્ય મુનિશ્રી જિનેશરત્નવિજયલ મ.)
૬૪. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, નાયડુ કોલોની, ઘાટકોપર (પૂર્વ) મુંબઈ (પ્રેરક : પ.પૂ.આ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.)
૬૫. શ્રી આદિશ્વર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ગોરેગાવ (પ્રેરક : પ.પૂ.આ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.)
૬૬. શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર ટ્રસ્ટ, સાલેમ (પ્રેરક : પૂ. ગચ્છાધિપતિ આ. જયધોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
૬૭. શ્રી ગોવાલિયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ (પ્રેરક : પ.પૂ.પં.શ્રી કલ્યાણબોધિવિ.મ.સા.)
૬૮. શ્રી વિલેપાર્લે શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ એન્ડ ચેરિટીઝ, વિલેપાર્લે (પૂર્વ), મુંબઈ (પ્રેરક પ.પૂ.આ.શ્રીહેમચંદ્રસૂરિમ.સા.)
૬૯. શ્રી નેન્સી કોલોની જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, બોરીવલી, મુંબઈ (પ્રેરક : પ.પૂ.પં.શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ. મ.સા.)
૭૦. માતુશ્રી રતનબેન નરસી મોનજી સાવલા પરિવાર (પ્રેરક : પ.પૂ.પં. શ્રીકલ્યાણબોધિ વિ.ના શિષ્ય મુનિ શ્રીભક્તિવર્ધન વિ. મ.તથા સા. જયશીલાશ્રીજીના સંસારી સુપુત્ર રાજનની પુણ્યસ્મૃતિ નિમિત્તે હ. સુપુત્રો નવીનભાઈ, ચુનીલાલ, દિલીપ, હિતેશ)
૭૧. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (પૂર્વ) (પ્રેરક : પ.પૂ.પં.શ્રીકલ્યાણબોધિ વિજયલ ગણિવર્ય)

७२. श्री धर्मवर्धक श्वे. मूर्तिपूजक जैन संघ, कार्टर रोड नं.१, भोरीवली
(प्रेरक : प.पू. वैराग्यदेशनादक्ष आचार्य भगवंत श्री विजय हेमचंद्रसूरीश्वरल म.सा.
तथा पंन्यासप्रवर श्रीकल्याणोधि विजयल गणिवर्य)
७३. श्री उमरा जैन संघनी श्राविकाओ (ज्ञाननिधिमांथी)
(प्रेरक : प.पू. मुनिराजश्री जिनेशरत्न विजयल म.सा.)
७४. श्री केशरीया आदिनाथ जैन संघ, जाडोली, राजस्थान
(प्रेरक : प.पू. मु.श्री मेरुचंद्र वि.म. तथा पं. श्री हिरण्यभोधि.वि.ग.)
७५. श्री धर्मशांति येरीटेभल ट्रस्ट, कांढीवली (पूर्व), मुंभई
(प्रेरक : प.पू.मुनिराजश्री हेमदर्शन वि.म.सा.)
७६. श्री जैन श्वे. मू. सुधाराभाता पेढी, महेसाणा
७७. श्री विकोली संभवनाथ श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, विकोली (पूर्व), मुंभईनी
आराधक भलनों द्वारा ज्ञाननिधिमांथी
७८. श्री के.पी. संघवी येरीटेभल ट्रस्ट, सुरत, मुंभई
(प्रेरक : प.पू. वैराग्यदेशनादक्ष आचार्य भगवंत श्री विजय हेमचंद्रसूरीश्वरल म.सा.
तथा पंन्यासप्रवर श्री कल्याणोधि विजयल गणिवर्य)
७९. शेठ कनैयालाल बेरमलल येरीटेभल ट्रस्ट, चंदनभाला, वालकेश्वर, मुंभई
८०. शाह बेसींगलाल मोहनलाल आसेडावालाना स्मरणार्थे
(ह : प्रकाशचंद्र जे. शाह, आडिकावाणा)
(प्रेरक : पंन्यासप्रवर श्रीकल्याणोधि विजयल गणिवर्य)
८१. श्री नवा डीसा श्वे. मूर्तिपूजक जैन संघ, अनासकांठा
८२. श्री पालनपुर जैन भित्तमंडल संघ, अनासकांठा
(प्रेरक : पू. पंन्यासप्रवर कल्याणोधि विजयल गणिवर्य)
८३. श्री ठीजा जैन मलाजन (प्रेरक : पू.पंन्यासप्रवर अपराजितविजयल गणिवर्य तथा
पू.मुनिराज श्री हेमदर्शनविजय म.)
८४. श्री सीमंधर जैन देरासर, अमरलड ओपार्टमेन्ट, अंधेरी (पूर्व), मुंभई
(प्रेरक : पू.सा.श्री स्वयंप्रभाश्रीना शिष्या पू.सा.श्री तत्त्वप्रज्ञाश्रील आदि)
८५. श्री भापुनगर श्वे.मू. जैन संघ, अमदावाद.
८६. श्री शेजाली जैन संघ, अमदावाद
८७. शान्ताभेन मणिलाल घेलाभाई परीभ उपाश्रय, साबरमती, अमदावाद (प्रेरक :
सा.श्री सुवर्णप्रभाश्रील म. तथा सा. श्री रत्नत्रयाश्रील म.)
८८. श्री आडेसर विशा श्रीमाणी जैन देरावासी संघ

- (प्रेरक : आ.श्री कलाप्रभसूरीश्वरल म.सा.)
८९. श्रीमद् यशोविजयल जैन संस्कृत पाठशाळा अने श्री श्रेयस्कर मंडल, महेसाणा.
९०. श्री तपागच्छ सागरगच्छ आणंदल कल्याणल पेढी, वीरमगाम
(प्रेरक : आ. श्री कल्याणोधि.सूरि म.)
९१. श्री मलावीर श्वे.-मूर्तिपूजक जैन संघ, विजयनगर, नारणपुरा, अमदावाद.
९२. श्री सीमंधरस्वामि जैन संघ, अंधेरी (पूर्व), मुंभई.
(प्रेरक : आ.श्री स्वयंप्रभाश्रील म.)
९३. श्री यकाला श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ
(प्रेरक : आ. श्री कल्याणोधि.सूरि म.)
९४. श्री अठवालार्थन्स श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ अने श्री इलयन्द्र कल्याणचंद्र जवेरी
ट्रस्ट, सुरत
९५. श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक तपागच्छ संघ - संस्थान, व्यावर (राजस्थान)
(प्रेरक : आ. श्री पुण्यरत्नसूरीश्वरल म.सा.)
९६. पालनपुरनिवासी मंगूलाभेन रसिकलाल शेठ (लाल मुंभई)
(प्रेरक : आ. श्री कल्याणोधि.सूरि म.)
९७. श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथ श्वे.मू. जैन संघ, पद्मावती ओपार्टमेन्ट,
नालासोपारा (ई), (प्रेरक : प.पू.आ. श्रीहेमचंद्रसूरि म.सा.)
९८. श्री ऋषभ प्रकाशभाई गाला, संघाणी घाटकोपर (वे),
(प्रेरक : प.पू.आ. श्रीहेमचंद्रसूरि म.सा.)
९९. श्री पुनराज रायचंद्र आराधना भवन, साबरमती. (प.पू. व्याख्यान वाचस्पति
आ.दे. श्रीमद्विजय रामचंद्रसूरीश्वरल म.सा.नी दिव्य कृपाथी)

अहम्

अथ श्रीमद्भिर्हरिभद्रसूरिभिः प्रणीतं स्वोपज्ञावचूरिसहितम्

हिंसाष्टकम्

अपारपारावारसंसारतल्पप्रपतयालुतया संशयालूनां जन्तूनां हिंसैव बीजं, ततस्तस्याः स्वरूपं यथासमयं प्रदर्शयते-तत्र हिंसा द्विधा, द्रव्यभावाभ्यां, द्रव्यतो हिंसा कायात् पृथक्करणं

(१) भावतः-कठोरहृदयत्वेनाकुट्टिप्रमाददर्पाभिनिविष्टदुष्टाध्यवसाय-विशेषैः पीडापादनचिकीर्षा(२), कठोरहृदयत्वेन रौद्रध्यानस्यावश्यं-भाविफलत्वात्, सुकुमारहृदयत्वेनार्तध्यानस्याप्यभावः, कठोरहृदयाभावे

हिंसोपनिषद्

अपार समुद्र समान संसाररूपी शय्यामां अत्यंत पतन पामवाना स्वभाववाणा शंकाशील જે જીવો છે, તેમનું કોઈ નિમિત કારણ હોય, તેમની એવી દયનીય દશાનું કોઈ બીજ હોય તો એ હિંસા જ છે. માટે અહીં આગમના અનુસારે હિંસાનું સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કરાય છે.

તેમાં હિંસા બે પ્રકારે છે. (૧) દ્રવ્યથી હિંસા એટલે જીવને પોતાના શરીરથી છૂટો પાડવો. (૨) ભાવથી હિંસા એટલે કઠોર હૃદયવાળા હોવાથી આકુટ્ટિ = જીવઘાતક પ્રવૃત્તિ, પ્રમાદ, દર્પ = નિષ્કારણ અતિ ઝડપથી ચાલવું, ખાડા વગેરેને ઝડપથી ઓળંગી જવા, બાહુચુદ્ધ વગેરે કરવું. આવી ક્રિયાઓના અભિનિવેશથી - તેમને નહીં છોડવાના આગ્રહથી જીવોને પીડા ઉપજાવે તેવું કરવાની ઈચ્છા. અર્થાત્ આવી ઈચ્છા તે ભાવહિંસા છે.

કારણ કે કઠોર હૃદયવાળા હોવાથી તેમને રૌદ્રધ્યાન અવશ્ય હિંસારૂપી ફળને આપનારું થાય છે.

૧. इतः पूर्व क-ग प्रतौ - श्रीगणेशाय नमः।। ख-छ - ऐँ नमः।। च- श्रीगुरुभ्यो नमः।। ऐँ नमः।। २. क-ख-ग-च-छ- ंस्याभावः।

रौद्रध्यानस्य वितथाभावो वृष्टः प्रसन्नचन्द्रादिवत्, न चास्यार्त-ध्यानसम्भवः, तस्य राज्यादिभोगविषये^१ लीनत्वात्, किन्तु श्रेणिकसैनिकाग्रेसरदुर्मुखमुखनिःसरद्विषज्जनगृहीतराज्यादिश्र-वणबालपुत्रकदर्थनार्थार्थितोद्भूतमोहनीयकर्मोद्भटविकटसङ्ग्रामाङ्ग-णसङ्कल्पविकल्पजालग्रथनसप्तमनरकप्रायोग्यपौद्गलिकाभ्या-हरणेऽपि सुकुमारहृदयत्वेन सञ्ज्वलनस्येवानन्तानुबन्धित्वपरिणामेऽपि

हिंसोपनिषद्

જે અત્યંત કોમળ હૃદયવાળા છે, તેમને તો આર્તધ્યાન પણ નથી. વળી જો હૃદય કઠોર ન હોય તો રૌદ્રધ્યાન વિતથ થાય છે એવું પણ જોવાયું છે. જેમ કે પ્રસન્નચન્દ્ર વગેરેને તેમનું હૃદય કોમળ હતું, તો તેમને થયેલો સંકલેશ રૌદ્રધ્યાનની કક્ષામાં અંતર્ભૂત થયો ન હતો.

पूर्वपक्ष :- प्रसन्नचन्द्रराजर्षिने आर्तध्यान थयुं न હતું. કારણ કે આર્તધ્યાન તો રાજ્યાદિના ભોગ વિષયક અભિલાષારૂપ છે. તેમને કઈ કક્ષાનું ધ્યાન થયું હતું એ અમે તમને સમજાવીએ છીએ. જુઓ, શ્રેણિકના સૈનિકોમાં અગ્રેસર એવા દુર્મુખના મુખથી નીકળતું એવું વચન તેમણે સાંભળ્યું કે દુશ્મનોએ તેનું રાજ્ય વગેરે લઈ લીધું. આ સાંભળીને તેમને ખ્યાલ આવ્યો કે મારા બાલ પુત્રની કદરૂપના કરવા દુશ્મન રાજા ઈચ્છે છે. એ કદરૂપનાનો અર્થ છે, માટે તેનામાં કદરૂપનાનું અર્થીપણું છે. આવા દુશ્મનના અર્થીપણાથી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિના મનમાં મોહનીય કર્મનો વિકટ સંગ્રામ થયો. તેના રણમેદાનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પોની જાળના ગુંથનથી સાતમી નરકને પ્રાયોગ્ય પૌદ્ગલિક અભ્યાહરણ કરવા છતાં પણ (તથાવિધ કર્મપુદ્ગલોનો બંધ કરવા છતાં પણ) હૃદય સુકોમળ હોવાથી સંજ્વલનની જેવા અનંતાનુબંધીપણાથી

૧. क-ग- ंयेऽलीन०। २. क-ख-ग-च-छ- ंनाव्यर्थि०। ३. घ- प्रधान।

रौद्रધ્યાનમેવેતિ પુત્રમોહાદ્યપેક્ષામાત્રપૂર્વકમેવેતિ યુક્તમિત્યાશઙ્કાપરઃ કશ્ચિદાશઙ્કતે । તમાહ - ન ચાસ્યાર્તસમ્ભવઃ, સ્વયમનભિલાષાત્, કેવલમસ્યાપ્રમત્તસ્થિતસ્ય ચારિત્રવતસ્તથાવીર્યોલ્લાસાદ્વૈરિહનનસામ-થ્યાદુલ્લસચ્છત્તિવિશેષસ્ય તત્સમય એવ દુર્મુખમુખવિનિર્ગતવૈરિ-પરાભવશ્રવણમાત્રાદેવ પૂર્વનિબદ્ધપ્રાયોગ્યનરકદલાનુભવનવેદનપ્રતિ-ભાસભાસિતાત્મમનોદ્રવ્યસ્યૈવ તદવભાસતોઽવસ્થિતપ્રભાપટલવત્પ્ર-

હિંસોપનિષદ્

યુક્ત પરિણામ હોવા છતાં પણ પુત્ર પરના મોહ વગેરેની અપેક્ષામાત્ર પૂર્વક એવું રૌદ્રધ્યાન છે.

આશય એ છે કે ભલે ને હૃદય સુકોમળ હોય અને ભલે ને શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ કોઈ સંક્ષાલન નામના જીવની જેવા પરિણામ હોય તો પણ તેમને થયેલું દુઃખ્યાન રૌદ્રધ્યાનની કક્ષાનું જ હતું.

આ રીતે અહીં આશંકા કરવામાં તત્પર એવું કોઈ આશંકા કરે છે. તેને હવે જવાબ આપે છે.

ઉત્તરપક્ષ :- પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિને આર્તધ્યાનનો તો સંભવ જ નથી. કારણ કે તેમણે પોતે રાજ્યાદિની અભિલાષા કરી ન હતી. કેવળ તેઓ અપ્રમત્ત દશામાં રહેલા હતાં. ચારિત્રીની અવસ્થામાં જ હતાં. અર્થાત્ સ્વગુણસ્થાનકથી પતિત થયા ન હતાં.

એ સમયે તેમને તથાવિધ વીર્યના ઉલ્લાસથી દુશ્મનોને હણવાના સામર્થ્યથી શક્તિવિશેષ ઉલ્લસિત થઈ. તે જ સમયે દુર્મુખ નામના સૈનિકના મુખથી દુશ્મને પોતાનો પરાભવ કર્યો એ વાત સાંભળી અને સાંભળતાની સાથે જ પૂર્વે બાંધેલ વિશિષ્ટ વેદના આપવાની યોગ્યતા ધરાવતા નરકગતિસંબંધી કર્મપુદ્ગલોના અનુભવ દ્વારા થતાં સંવેદનનો જે પ્રતિભાસ થાય, તેનાથી યુક્ત એવું આત્મીય મનોદ્રવ્ય, જે પૂર્વે અવસ્થિત પ્રભાસમૂહવાળા પ્રદીપ જેવું હતું. તે

દીપોપમસ્ય તદુદ્ભૂતવૈરિપરાજયજનિતભાવનાભાવિતસ્ય સ્વમનસ્યેવ તચ્ચેષ્ટાકૃતકલુષિતસ્ય તદ્ભાવનાભાવિતં નરકપ્રાયોગ્યપૂર્વનિબદ્ધ-લિકવેદનાનુભવરૂપં ક્લિષ્ટમનો જાતમ્, ન તુ રૌદ્રમ્, નાપિ

હિંસોપનિષદ્

ઉક્ત પ્રતિભાસથી જન્મેલ વૈરીના પરાભવથી થયેલ ભાવનાથી ભાવિત બન્યું હતું.

તેથી પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિ પોતાના મનમાં જ તેની ચેષ્ટાથી કરાયેલ કલુષતાથી યુક્ત બન્યાં. તેવી સંકિલ્પ ભાવનાથી ભાવિત એવું નરકપ્રાયોગ્ય પૂર્વે બાંધેલ કર્મપુદ્ગલોથી થયેલ વેદનાના અનુભવરૂપ એવું તેમનું સંકિલ્પ મન થયું.

અહીં તાત્પર્ય એવું જણાય છે કે પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિને સત્તામાં રહેલા નરકપ્રાયોગ્ય કર્મો અને તેના અશુભ અનુબંધોને કારણે તથા દુર્મુખના વચનના શ્રવણથી તે સમયે મન સંકિલ્પ થયું હતું, પણ એ સંકલેશની માત્રા એવી તીવ્ર ન હતી કે જેને રૌદ્રધ્યાન કહી શકાય. તેથી જ તેમનું ગુણસ્થાનક પણ સુરક્ષિત રહી શક્યું હતું. કૃષ્ણ મહારાજ વગેરે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ હતાં. તેમને અનંતાનુબંધી કષાયોનો આત્યંતિક ક્ષય થયો હતો અને તે છતાં પણ અંત સમયે તેમને દ્વેષાયન પર વિશિષ્ટ ક્રોધ થયો હતો એ દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે. વળી અનંતાનુબંધી આદિ ચાર x ક્રોધાદિ ચાર = ૧૬ કષાય થાય, તેમાં પણ અનંતાનુબંધી કષાય સ્વયં અનંતાનુબંધી જેવો, અપ્રત્યાખ્યાનીય જેવો.. એમ ચાર ભેદોવાળો થાય છે. એમ કુલ ૧૬ x ૪ = ૬૪ ભેદો થાય છે. તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ સંજવલન કષાય જ અનંતાનુબંધી જેવો થયો હતો. તેમ સમજી શકાય. અને સંજવલન કષાય તો સંયમમાં અતિચાર લગાડે છે. સંયમ-ગુણસ્થાનકના વિરોધી નથી. તે કષાયની હાજરીમાં પણ ગુણસ્થાનક ટકી શકે છે. અને તે કષાયનો ઉદય રૌદ્રધ્યાનનું નિમિત્ત બનતો નથી. ટૂંકમાં પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ આદિને રૌદ્રધ્યાન થયું ન હતું. તેમનું હૃદય પણ કઠોર થયું ન હતું.

तस्य सञ्जातं नापवर्त्तनं, तदनु रूपस्यैव तदुद्भावनाद्, आर्त्तस्य प्रमत्ते मुख्यताप्रायोग्यात्, त्वरितमेव तत्परावर्त्तनमिति न गुणस्थानापक्रम इति, ततस्तस्य रौद्रध्यानानन्तर्गतता निसर्गतः प्रतिभाति, उक्तञ्च-

राज्योपभोगशयनासनवाहनेषु,

स्त्रीसङ्गमाल्यमणिरत्नविभूषणेषु ।

हिंसोपनिषद्

વળી જે નરકપ્રાયોગ્ય કર્મ હતાં, તેમાં પણ સ્થિતિ-રસમાં અપવર્તના થઈ જ હતી. કારણ કે તેમણે તે કર્મ બાંધતી વખતે જે અધ્યવસાયોને ધારણ કર્યા હતાં, તે અધ્યવસાયો જ એવા અનતિતીવ્ર કક્ષાના હતાં કે તેનાથી બંધાયેલ કર્મો અપવર્તનીય હોય. વળી પ્રમત્તસંચતને જે સંકલેશ થાય, તે મુખ્યપણે આર્તધ્યાન હોય છે. માટે પ્રમત્તસંચતને સ્વપ્રાયોગ્ય (પોતાનામાં થઈ શકે તેવી યોગ્યતાવાળો) સંકલેશ આર્તધ્યાન જ હોય છે.

વળી એ સંકલેશ પણ જો દીર્ઘ કાળ ચાલે અને તીવ્રતર બને તો ગુણસ્થાનકથી પતન થઈ શકે. પણ તેમને તો શીઘ્રતાથી તેનું પરાવર્તન થયું હતું. અશુભ અધ્યવસાયનું સ્થાન શુભ અધ્યવસાયે લઈ લીધું હતું. માટે ગુણસ્થાનકથી તેમનું અધઃપતન થયું ન હતું. માટે સ્વાભાવિકપણે જ લાગે છે કે તે સંકલેશ રૌદ્ર ધ્યાનની અંતર્ગત ન હતો. કહ્યું પણ છે –

રાજ્યનો ઉપભોગ, શયન, આસન, વાહન, સ્ત્રીસંગ, પુષ્પ વગેરેની માળા, મણિ, રત્ન, વિભૂષણોમાં જીવને મોહથી અતિમાત્રાવાળો ઈચ્છાયુક્ત અભિલાષ થાય તેને ધીરપુરુષો આર્તધ્યાન કહે છે.

૧. ક-ખ-ગ-ચ-છ- ંસ્ય સજ્જ્વલનાપ૦ । ૨. ક-ગ-ચ- ંધ્યાનમંતર્ગદુ નિ૦ ।

ખ- ંધ્યાનમંતર્ગતમ્ નિ૦ । ૩. વસન્તતિલકા । ૪. ક-ખ-ગ-ચ-છ- સ્ત્રીરઙ્ગ ।

इच्छाभिलाषमतिमात्रमुपैति मोहात्,

ध्यानं तदार्तमिति तत् प्रवदन्ति धीराः ॥१॥

सञ्छेदनैर्दहनभञ्जनमारणैश्च,

बन्धप्रहारदमनैर्विनिकृन्तनैश्च ।

ये यान्ति रागमुपयान्ति च नानुकम्पं,

ध्यानं तु रौद्रमिति तत् प्रवदन्ति धीराः ॥२॥

सूत्रार्थसाधनमहाव्रतधारणेषु,

बन्धप्रमोक्षगमनागमहेतुचिन्ता ।

पञ्चेन्द्रियव्यपगमश्च दया च भूते,

ध्यानं तु धर्ममिति तत् प्रवदन्ति धीराः ॥३॥

यस्येन्द्रियाणि विषयेषु पराङ्मुखानि,

हिंसोपनिषद्

(અહીં ઈચ્છા એટલે સામાન્યથી તેની કામના અને અભિલાષ એટલે તીવ્ર આકાંક્ષા) ॥૧॥

અત્યંત છેદી નાંખવાની ક્રિયાઓ, બાળવું, ભાંગવું, મારવું, બાંધવું, પ્રહાર કરવો, દમન કરવું અને અંગોપાંગોને નિર્દયતાથી કાપી નાંખવા... આ બધી ચેષ્ટાઓ દ્વારા જેઓને હર્ષ થાય છે તથા જેઓને જરા ય દયા આવતી નથી, તેઓનું ધ્યાન રૌદ્ર છે એમ ધીરપુરુષો કહે છે. ॥૨॥

સૂત્ર અને અર્થનું સાધન (સૂત્રાર્થને આત્મસાત્ કરવા), મહાવ્રતોનું ધારણ, બન્ધન અને મુક્તિ પ્રતિ ગમનાગમનનાં કારણોનું ચિંતન, પાંચે ઈન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર અને જીવદયા એ ધર્મધ્યાન છે એમ ધીરપુરુષો કહે છે. ॥૩॥

જેની ઈન્દ્રિયો વિષયોમાં પરાઙ્મુખ છે. અશુભ સંકલ્પો અતિ

सङ्कल्पनातिकुविकल्पविकारदोषैः ।

योगैः सदा त्रिभिरहो निभृतान्तरात्मा,

ध्यानोत्तमं प्रवरशुक्लमिदं वदन्ति ॥४॥

१ आर्त्तं तिर्यगथो तथा गतिरधो ध्याने तु रौद्रे सदा,

धर्मे देवगतिः शुभं बहुफलं शुक्ले तु जन्मक्षयः ।

तस्माद् व्याधिरुगन्तके हितकरे संसारनिर्वाहके,

ध्याने शुक्लवरे रजःप्रमथने कुर्यात् प्रयत्नं बुधः ॥५॥

कठोरहृदयत्वेन, हिंसा हेयेति सोच्यते ।

देहनाशे^२ भवेत् पीडा^३, या तां हिंसां प्रचक्षते ॥९॥

हिंसोपनिषद्

કુત્સિત ચિંતનો અને વિકારોથી થતાં દોષોથી જે મુક્ત છે, તથા ત્રણ યોગોથી જેનો અંતરાત્મા સદા વિનીત છે, તે આત્મા ઉત્તમ અને પ્રવર એવું શુક્લધ્યાન છે, એમ ધીરપુરુષો કહે છે. (આત્મા અને ધ્યાન કથંચિત્ અભિન્ન છે. માટે આત્માને ધ્યાન કહ્યું છે. અથવા તો પૂર્વવત્ તે આત્માનું ધ્યાન શુક્લધ્યાન છે એમ પણ કહી શકાય.) ॥૪॥

આર્તધ્યાનથી તિર્યગગતિ મળે છે. સદા રૌદ્રધ્યાનથી અધોગતિ-નરકગતિ થાય છે. ધર્મધ્યાનથી દેવગતિ થાય છે. અને શુક્લધ્યાનથી જન્માદિરૂપ સંસારનો ક્ષય = (મોક્ષ) થાય છે. આમ શુભધ્યાન ઘણા ફળને આપનારું છે. માટે વ્યાધિ અને રોગોનો અંત કરનાર, હિતકારી, સંસારના નિર્વાહક, કર્મોના ભુક્કા બોલાવનારા, એવા ઉત્તમ શુક્લધ્યાનમાં બુદ્ધિશાળીએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ॥૫॥

કઠોર હૃદયથી થતી હોવાથી તે હિંસા છોડવા યોગ્ય છે એમ કહેવાય છે. દેહનો નાશ થાય ત્યારે જે પીડા થાય તેને જ્ઞાની

૧. શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્ । ૨. ક-ગ-ઘ-છ- નાશો । ય-ચ- નાશો । ૩. ગ- પીડાં ।

दुःखोत्पत्तिर्मनःक्लेशस्तत्पर्यायस्य च क्षयः ।

यस्याः स्यात् सा प्रयत्नेन, हिंसा हेया विपश्चिता ॥२॥

प्राणी प्रमादतः कुर्यात्, यत्प्राणव्यपरोपणम् ।

सा हिंसा जगदे प्राज्ञैर्बीजं संसारभूरुहः ॥३॥

नित्यानित्ये ततो जीवे^१, परिणामे^२ वियुज्यते ।

हिंसा कायवियोगेन, पीडाऽतः पापकारणम् ॥४॥

शरीरी म्रियतां मा वा, ध्रुवं हिंसा प्रमादिनाम् ।

हिंसोपनिषद्

ભગવંતો હિંસા કહે છે. ॥૧॥

દુઃખની ઉત્પત્તિ, માનસિક સંક્લેશ અને જીવના મનુષ્યત્વાદિ વર્તમાન પર્યાયનો ક્ષય જેનાથી થાય છે તે હિંસાનો વિદ્વાને પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૨॥

જીવ પ્રમાદથી જે પ્રાણવ્યપરોપણ કરે (મારી નાખે) તેને પ્રાણ પુરુષોએ સંસારવૃક્ષના બીજભૂત એવી હિંસા કહી છે. ॥૩॥

હિંસા કાયવિયોગ દ્વારા નિત્યાનિત્ય અને તેથી જ પરિણામી એવા જીવમાં નિયુક્ત થાય છે. (જેઓ જીવને એકાંત નિત્ય કે એકાંત અનિત્ય માને છે તેમના મતે હિંસા જ સંગત થતી નથી, એ તો સ્યાદ્રાદ મતે જ નિતરાં યુક્ત = અત્યંત સંગત થાય છે. પ્રસ્તુત વિષયના જિજ્ઞાસુઓએ અધ્યાત્મસાર, અષ્ટકપ્રકરણ આદિનું અવલોકન કરવું જોઈએ.) માટે આ રીતે હિંસા સંગત થતી હોવાથી-ઘટતી હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે એ જીવને સુખરૂપી પર્યાયમાંથી દુઃખરૂપી પર્યાયમાં લઈ જાય છે. માટે પીડા એ પાપનું કારણ છે. ॥૪॥

જીવ મટે કે ન મટે પણ પ્રમાદીઓને નિશ્ચિતરૂપે હિંસાનું પાપ

૧. ક-ગ-ઘ-ચ-છ- જીવે । ય- જીવો । ૨. ક-ગ- ંગામે નિયું । ય- ંગામિ ન યુજ્યતે । ઘ- ંગામે વિયું । ય-ચ- ંગામિનિ યું । ૩. ક-ય-ગ-ચ-છ- ંદિનઃ । ઘ- ંદિનામ્ ।

સા પ્રાણવ્યપરોપેઽપિ, પ્રમાદરહિતસ્ય ન||૫||

એવં યે કેચનાત્મમનઃપરિણામાનાં ભાવનિક્ષેપત્વં મન્યન્તે, તદસદ્ગતં, યત આત્મનઃ પરિણામાનાં સર્વત્ર દ્રવ્યનિક્ષેપે સહ-ચરિતત્વેન દ્રવ્યભાવનિક્ષેપદ્વયમસમ્મતં સ્યાત્, વિપરીતાવેશપ્રસદ્ગશ્ચ સ્યાત્, જિનવરૈસ્તુ દ્રવ્યનિક્ષેપાનન્તરં ભાવનિક્ષેપઃ સ્પષ્ટત્વેન પ્રતિભાસિત ઇત્યલં પ્રતિપાદનેન, ત્રિષુ નિક્ષેપેષુ ભાવ(દ્રવ્ય?)નિક્ષેપો વ્યાખ્યાતઃ, યદુક્તમનુયોગદ્વારવૃત્તૌ-

ભૂતસ્ય ભાવિનો વા ભાવસ્ય હિ કારણં તુ યલ્લોકે।

તદ્ દ્રવ્યં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સચેતનાચેતનં કથિતમ્||૧||

હિંસોપનિષદ્

લાગે જ છે, પણ જે પ્રમાદરહિત છે તેને તો જીવ (સહસાકાર આદિ અશક્ય પરિહારના અવસરે) મરી પણ જાય તો પણ હિંસાનું પાપ લાગતું નથી. તેણે વાસ્તવમાં હિંસા કરી નથી. ||૫||

આ રીતે જે કોઈ આત્મમનપરિણામોને ભાવનિક્ષેપ માને છે, તે અસંગત છે. કારણ કે સર્વત્ર દ્રવ્યનિક્ષેપમાં આત્માના પરિણામો સાથે જ હોય છે. હવે જો તેને ભાવનિક્ષેપ માને તો એનો અર્થ એ જ છે કે તેમને દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બંને નિક્ષેપ માન્ય નથી. વળી આ બંને નિક્ષેપો યુક્તિસંગત છે, માટે તેને ન માનવામાં વિપરીતાભિવિવેશનો પ્રસંગ થાય. શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ તો દ્રવ્યનિક્ષેપ પછી ભાવનિક્ષેપ સ્પષ્ટરૂપે પ્રકાશિત કરેલ જ છે. માટે અહીં વધુ કહેવાથી સર્વ.

ત્રણ નિક્ષેપોમાં ભાવનિક્ષેપની વ્યાખ્યા કરી છે. અનુયોગદ્વાસ્તૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે - જે ભૂત કે ભાવિ એવા ભાવ (પદાર્થ)નું કારણ હોય, તેને લોકમાં તત્ત્વજ્ઞોએ દ્રવ્ય કહ્યું છે અને તે સચેતન તથા અચેતન હોય છે.

અથવા બીજી વ્યાખ્યા એ કરી છે કે - ‘અનુપયોગ દ્રવ્ય છે.’

૧. ક-ગ-ચ-છ- ંભાસત ઇત્યેવં પ્રતિપાદનયાન્ત્યઃ। ઉપરિતનપાઠો ઘ- પ્રતૌ।

‘અનુપયોગો દ્રવ્યં વા’ ઉપયોજનમુપયોગઃ - જીવસ્ય બોધરૂપો વ્યાપારઃ, સ ચેહ વિવક્ષિતાર્થે ચિત્તસ્ય વિનિવેશનરૂપો ગૃહ્યતે, ન વિધત્તેઽસૌ યત્ર સોઽનુપયોગ ઇતિ, યદ્યપિ ભાવા-ભિખ્યાઃ ૫, સ્વભાવ ૧ ચિત્ત ૨ આત્મ ૩ યોન્ય ૪ ભિપ્રાયશ્ચેતિ ૫ ઉપયોગરૂપો ભાવો ભાષ્યકૃદાશયેન કુત્રચિદ્ વ્યાખ્યાતસ્તથાપિ શ્વેતામ્બરપ્રક્રિયાયાં ભાવસ્ય કારણભૂતં વસ્તુનિ ચિત્તવિનિવેશનસહિતબોધરહિતં દ્રવ્યં સ્વતન્ત્રં વિવક્ષ્યતે, ન ત્વાત્મસ્વભાવપરિણામો ભાવઃ, તત્સ્વભાવગૃહીતાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યં વિવક્ષ્યતે, વિપરીતલક્ષણં^૧ ભાવદ્રવ્યયુગપત્તિર્માણોલ્લેખરૂપમિતિ

હિંસોપનિષદ્

અહીં ઉપયોજન એ ઉપયોગ છે. ઉપયોજન એટલે જીવનો બોધરૂપી વ્યાપાર. તે અહીં વિવક્ષિત અર્થમાં ચિત્તના વિનિવેશનરૂપ (મનનું પરોવાઈ જવું તે) સમજવાનો છે. તેને જીવ જ્યાં કરતો નથી, તે અનુપયોગ છે.

જો કે ભાષ્યકારના આશયથી ઉપયોગરૂપ એવા ભાવની પાંચ વ્યાખ્યા ક્યાંક કરાયેલી છે. (૧) સ્વભાવ (૨) ચિત્ત (૩) આત્મા (૪) યોનિ (૫) અભિપ્રાય. આમ છતાં શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયામાં ભાવના કારણભૂત એવું, ચિત્તના વિનિવેશન (ઉપયુક્તતા) સહિત એવા બોધથી રહિત એવું સ્વતંત્ર દ્રવ્ય વિવક્ષિત છે. આત્મસ્વભાવના પરિણામ રૂપ એવો ભાવ વિવક્ષિત કરાતો નથી. તે સ્વભાવથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો દ્રવ્ય તરીકે વિવક્ષિત છે.

ભાવ અને દ્રવ્ય એ બંનેથી એક સાથે જેના નિર્માણનો ઉલ્લેખ થાય છે, એ વસ્તુ વિપરીતલક્ષણવાળી છે. તેથી જેઓ સર્વત્ર

૧. ય- લક્ષણં ભાવદ્રવ્યનિયુગપત્તિ। ક-ગ- લક્ષણં ભાવદ્રવ્યયુગપત્તિ। ઘ-લક્ષણો ભાવ ઇતિ, ભાવદ્રવ્યયુગપત્તિ।

તેન દિગમ્બરાઃ સર્વત્ર દ્રવ્યનિક્ષેપાત્ પૂર્વ પરિણામરૂપભાવ-
નિક્ષેપમાનિનો નિરસ્તા દ્રષ્ટવ્યા इत्यलं प्रसङ्गेन। अर्थ
भङ्गीमाह- कस्यचिद् द्रव्यभावतो हिंसा स्यात् १, कस्यचिद्
द्रव्यतः स्याद् भावतो न स्यात् २, कस्यचिद् द्रव्यतो न
स्यात्, भावतः स्यात् ३, कस्यचिद् द्रव्यभावाभ्यां हिंसा
न स्यात् ४, तदेव विव्रियते-

अविधायाऽपि हि हिंसां, हिंसाफलभाजनं भवत्येकः।

कृत्वाऽप्यपरो हिंसां, हिंसाफलभाजनं न स्यात्।।१।।

अविधायेति। अकृत्वाऽपि द्रव्यहिंसां प्राणादित्यागरૂપાં
हिंસાફલં નરકાદિકં તસ્ય ભાજનં ભવતિ, તન્દુલમત્સ્યવત્,
હિંસોપનિષદ્
દ્રવ્યનિક્ષેપની પહેલાં પરિણામરૂપ ભાવનિક્ષેપને માને છે, તે દિગંબરોનો
નિરાસ થયેલો જાણવો. પ્રાસંગિક ચર્ચાથી સર્થ.

હવે ભાંગાને કહે છે - (૧) કોઈની દ્રવ્ય અને ભાવ બંનેથી
હિંસા થાય. (૨) કોઈની દ્રવ્યથી થાય, ભાવથી ન થાય. (૩)
કોઈની દ્રવ્યથી ન થાય, ભાવથી હિંસા થાય. (૪) કોઈની દ્રવ્ય-ભાવ
બંને રીતે હિંસા ન થાય. તેનું જ વિવરણ કરાય છે-

શ્લોકાર્થ :- અમુક હિંસા કર્યા વિના પણ હિંસાના ફળનું
ભાજન થાય છે. બીજો હિંસા કરીને પણ હિંસાના ફળનું ભાજન
થતો નથી. ॥૧॥

પ્રાણાદિના ત્યાગરૂપ દ્રવ્યહિંસાને કર્યા વિના પણ કોઈ જીવ
હિંસાના ફળ-નરકાદિનું ભાજન થાય છે. તંદુલમત્સ્યની જેમ. તે પણ
નવ મહિના સુધી ગર્ભમાં રહીને ગર્ભમાંથી બહાર નીકળ્યા બાદ એક
અંતર્મુહૂર્તના આયુષ્યવાળો હોય છે એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે. કારણ કે

૧. ક-સ્વ-ગ- અથ ભંગી। ઘ- અથ ચતુર્ભંગી। ૨. અયં દ્વિતિયો ભઙ્ગો ગ-ઘ- પ્રતો
ન વિદ્યતે।

સોઽપિ નવ માસાન્ ગર્ભે સ્થિત્વા નિષ્ક્રમણાનન્તરમન્તર્મુહૂર્તાયુરિતિ
વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ, સર્વે ગર્ભજતિર્યચો ગર્ભજમનુષ્યવદિતિ વચનાત્,
મહામત્સ્યમુખે ગતપ્રત્યાગતં કુર્વાણાન્ મધ્યમત્સ્યાન્ દૃષ્ટ્વા
સ્વમનસિ-યદ્યહમેષો દ્રવ્યમહાકાયઃ સ્યાં તદા સર્વાનભક્ષ્યમિતિ
વિચારણયા કઠોરહૃદયપ્રાદુર્ભૂતરૌદ્રધ્યાનસહચારિણી ભાવહિંસા
નરકફલવતીતિ તૃતીયભઙ્ગઃ ૩, કૃત્વેતિ। અપરઃ કશ્ચિદ્
દ્રવ્યહિંસાં કૃત્વાઽપિ નરકાદિદુઃખભાગ્ ન ભવતીતિ, દ્રવ્યહિંસાં
પ્રાણાતિપાતરૂપાં કરોતિ પ્રાણી, સુકુમારહૃદયત્વેન તથાવિધ-
દુષ્ટાધ્યવસાયાભાવાત્, પીડોત્પાદને સત્યપિ ન તથાવિધઃ
કર્મબન્ધો ભવતિ યેન તત્ફલભાગ્ ભવતિ, દ્વાદશગુણસ્થાનવર્તિ-
હિંસોપનિષદ્

એવું વચન છે કે ‘સર્વે ગર્ભજ તિર્યચોને ગર્ભજ મનુષ્યની જેમ
સમજવા.’ એ તંદુલિયો મત્સ્ય મહાકાયવાળા મત્સ્યના મુખમાં ગતિ-
પ્રત્યાગતિ કરતાં = અંદર જતાં ને બહાર આવતાં મધ્યમકાયવાળા
મત્સ્યોને જોઈને મનમાં એવું વિચારે છે કે ‘જો હું આવો દ્રવ્યથી
મહાકાય હોઉં તો બધાને ખાઈ જાઉં.’ આવી વિચારણાથી કઠોર
હૃદયથી થતી, રૌદ્રધ્યાનની સહચારિણી એવી ભાવહિંસા નરકરૂપી
ફળ આપનારી થાય છે. આ પ્રમાણે તૃતીય ભાંગો થયો.

બીજો કોઈ દ્રવ્યહિંસા કરીને પણ નરકાદિ દુઃખનો ભાગી થતો
નથી. તે જીવ માત્ર પ્રાણાતિપાત રૂપ દ્રવ્યહિંસા કરે છે. કારણ કે
તેનું હૃદય અત્યંત કોમલ હોવાથી તેને તેવા પ્રકારના દુષ્ટ અધ્યવસાય
હોતા નથી. અને તેથી તે બીજાને પીડા ઉપજાવતો હોવા છતાં પણ
તેને તથાવિધ કર્મબંધ થતો નથી, કે જેથી તેને નરકાદિદુઃખરૂપ ફળ
મળે. જેમ કે બારમા ગુણસ્થાનકે રહેલા સાધુ ભગવંતને.

એ મહાત્મા સકળ મોહનીય કર્મના ક્ષયથી થયેલા તીવ્ર તીવ્રતર

साधुवत्, स हि सकलमोहनीयक्षयजनिततीव્રतीव્રतरशुभाध्यव-
साययोगवान् पथि गमागमं कुर्वाणस्तीव્રानुबन्धराहित्येन पादोत्क्षेपे
तत्संयोगद्रव્યક્ષેત્રકालભાવસમ્બન્ધ્યવશ્યંભાવિસ્વભાવેન બદ્ધ-
નિકાચિતમરણાન્ કપોતશાવકાદીન્ અથવા પક્ષમેષોન્મેષેણ
વા શરીરાવષ્ટમ્ભેન વાયુકાયજીવાન્ હિનસ્તિ તથાઽપિ તસ્ય
પ્રથમસમયબદ્ધા દ્વિતીયસમયે વેદિતા તૃતીયસમયનિર્જીર્ણ-
તીર્યાપથિક્યા ન હિંસાફલલવભાક્ત્વં, સદુપયોગરૂપેણ^૧ તથૈવા-
સદ્ભૂતત્વાકલનીયત્વાત્, તદુક્તં ભગવત્યઙ્ગો- ‘અણગારસ્સ ણં

હિંસોપનિષદ્

શુભાધ્યવસાયના યોગવાળા હોય છે અને તે સમયે માર્ગમાં ગમન-
આગમન કરતાં હોય તે સમયે તીવ્ર અનુબંધ વિના જ પગ ઉપાડે
ત્યારે તેના સંયોગથી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના સંબંધી અવશ્યભાવી
સ્વભાવ વડે જેમનું મરણ તે જ રીતે અને ત્યારે જ થવું નિકાચિત
છે એવા કબૂતરના બચ્ચા વગેરેની હિંસા થઈ જાય અથવા તો
આંખોનાં પલકારાથી અથવા શરીરના અવષ્ટંભથી વાયુકાયના જીવોની
હિંસા કરે, તો પણ તે પ્રથમસમયે કર્મબંધ કરે, દ્વિતીયસમયે તેને
ભોગવે અને તૃતીય સમયે તેની નિર્જરા કરે. આમ ઈર્યાપથિકી બંધ
કરે છે અને તેમને તે હિંસાનું જરા પણ ફળ મળતું નથી. કારણ કે
અપ્રમત્તભાવને કારણે તે સમયે પણ તે મહાત્મા શુભ ઉપયોગમાં જ
હતાં. તેથી તેમનો તે યોગ સદુપયોગસ્વરૂપ જ હતો અને તેથી તેમણે
કરેલી દ્રવ્યહિંસા પણ અસદ્ભૂતરૂપે જ સમજવી જોઈએ = તે હિંસા
અસત્પ્રાય સમજવી જોઈએ. નિશ્ચય નય પરિણામને જ પ્રમાણ માને
છે અને પરિણામ તો તેમના શુભ જ હતાં.

૧. ય-ચ- ઓન્ધાવ૦ | ૨. ક-ચ-ગ-ચ- ભાક્ સદુ૦ | ઘ- ભાક્ત્વં સદુ૦ | ૩. ગ-
સદુપયોગં રૂપેણ |

ભંતે ! ભાવિઅપ્પણો પુરઓ જુગમાયાએ પેહાએ રીયં રીયમાણસ્સ
પાયસ્સ અહે કુક્કડપોએ વા વટ્ટપોએ વા કુલિંગપોએ^૧ વા
પરિઆવજ્જેજ્જા, તસ્સ ણં ઈરિયાવહિઆ નો સંપરાહિઆ, જસ્સ
ણં કોહમાણમાયાલોભા સવ્વથા વુચ્છિન્ના તસ્સ ણં ઈરિયાવહિઆ
હવહિત્તિ’ અત્ર કશ્ચિદાશઙ્કતે- ‘પુરઓ જુગમાયાએ પેહાએ’
પુરતઃ પૃષ્ઠતઃ પાર્શ્વતશ્ચ યુગમાત્રયા દૃષ્ટ્યાઽપેક્ષ્યમાણઃ, તત્તુ
ક્ષીણમોહકેવલિનોઽભાવાત્, કેવલજ્ઞાનેન સર્વશો દૃષ્ટત્વાત્,
કશ્ચિદન્યગુણસ્થાનવર્ત્તી સાધુર્ભવિતુમર્હતિ, સત્યમ્, સર્વેષાં સાધૂનાં
પથીદૃશ્યેવ રીતિરત્ર તુ સૌત્રશૈલીત્વાત્ પાઠઃ, રાત્રિપ્રતિક્રાન્તૌ

હિંસોપનિષદ્

આ જ વાત શ્રી ભગવતી અંગમાં કહી છે → હે ભગવંત !
ભાવિતાત્મા અણગાર હોય, એ સામે યુગમાત્ર ભૂમિને દૃષ્ટિથી જોતા
જોતા ચાલે ત્યારે તેમના પગની નીચે કુકડાનું બચ્ચું, વર્તક નામના
પક્ષીનું બચ્ચું કે કીડી જેવો જીવ મરી જાય, તેમને કઈ ક્રિયા
કહેવાય ? ઈરિયાવહિયા (ઈર્યાપથિકી) ક્રિયા થાય. સાંપરાયિકી ન
થાય. કારણ કે જેના ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ સર્વથા વ્યુચ્છેદ
પામ્યા હોય તેને ઈર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે.

શંકા :- અહીં કોઈ આશંકા કરે છે કે ‘સામે, પાછળ અને
બાજુમાં યુગમાત્ર દૃષ્ટિથી જોતા’ આ વસ્તુ ક્ષીણમોહ કેવલીમાં ન
હોઈ શકે કારણ કે તેઓને તો કેવળજ્ઞાનથી સર્વ બાજુઓ દેખાય
છે. માટે તમે પ્રસ્તુત મહાત્માને કેવળજ્ઞાની સમજી વ્યાખ્યા કરો છો,
તે કેવી રીતે હોઈ શકે ? તે મહાત્મા તો કેવળજ્ઞાની સિવાય કોઈ
અન્ય સાધુ હોવા જોઈએ.

સમાધાન :- તમારી શંકા સાચી છે. બધા મહાત્માઓ માર્ગમાં આ

૧. કુલિંગચ્છાએ - ઇત્યુપલભ્યમાનવ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિપાઠઃ | પિપીલિકાદિસદૃશ ઇતિ તદ્વૃત્તિઃ ||
શ.૧૮-૩.૮ - સૂ.૭૪૯ ||

ક્ષામણકે ‘ભત્તે પાણે’ પાઠવત્, પુનઃચાગ્રે ‘કોહમાણમાયાલોહા વુચ્છિન્નેતિ’ ગ્રહણાત્, પુનઃ “જાવ ણં ભંતે ! એયતિ વેયતિ ચલતિ ફંદતિ ઘટ્ટતિ ખુબ્ભતિ તં તં ભાવં પરિણમતિ, તાવ ણં સે જીવે આરંભમાણે સમારંભમાણે સારંભમાણે બહૂણં પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં દુક્ખાવણાણં જૂરાવણાણં

હિંસોપનિષદ્

જ રીતે ચાલે છે માટે અહીં મહાત્માનું પ્રકરણ આવ્યું એટલે સૂત્રની શૈલી મુજબ યથાવત્ પાઠ રાખ્યો છે. કેવળજ્ઞાની વિષયક હોવા છતાં ‘યુગમાત્ર ભૂમિને જોતા’ આ પાઠમાં ફેરફાર કર્યો નથી. જેમ કે રાઈપ્રતિક્રમણમાં અબ્બુદ્દિઓ ખામતાં ‘ભત્તે પાણે’ નો પાઠ બોલવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ તો રાત્રિ દરમ્યાન ભોજન-પાણી સંબંધી કોઈ વ્યવહાર જ થતો નથી. આમ છતાં તે પાઠ બોલવામાં આવે છે. તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ સમજવું, પણ એ મહાત્મા તો કેવળજ્ઞાની જ છે, અન્ય સાધુ નહીં. કારણ કે આગળ ‘જેના ક્રોધ-માન-માયા-લોભ વ્યુચ્છેદ પામ્યા હોય’ એવો પાઠ છે અને એ વિશેષણ કેવળજ્ઞાનીને ઘટે છે.

વળી આ વિષયમાં અન્ય પણ પાઠ છે કે - “હે ભગવંત ! જ્યાં સુધી જીવ કંપે છે, વિવિધ રીતે કંપે છે, કંઈક ચાલે છે. (અથવા બીજાઓના અભિપ્રાય મુજબ અન્ય સ્થાને જઈ પુનઃ ત્યાં આવે છે.) સર્વ દિશાઓમાં ચાલે છે (અથવા બીજા પદાર્થોને સ્પર્શે છે.) પૃથ્વીમાં પ્રવેશે છે. (અથવા પૃથ્વીને ક્ષોભ પમાડે છે અથવા ડરે છે.) ઉત્ક્રોપણ-અપક્ષોપણ, આકુંચન-પ્રસારણાદિ તે તે પરિણામ પામે છે. ત્યાં સુધી તે અંતક્રિયા (શૈલેષીકરણ) કરે છે ? ના, કેમ એમ કહેવાય છે ? હે મંડિતપુત્ર ! જ્યાં સુધી જીવ કંપનાદિ કરે છે, ત્યાં સુધી તે જીવ પૃથ્વીકાયાદિને ઉપદ્રવ કરતો, તેમને પરિતાપ કરતો અને તેમના વિનાશનો સંકલ્પ કરતો, ઘણા પ્રાણીઓને, ઘણા

તિપ્પાવણાણં પિટ્ટાવણાણં પરિયાવણિયાણં વટ્ટુઠ્ઠિ, ચક્ખૂપમ્હનિવાયમવિ સુહુમા ઇરિયાકિરિયા કજ્જતિ” ઇતિ જીવગ્રહણે સયોગિકેવલી ગ્રાહ્ય ઇતિ વૃત્તિઃ।

ઉચ્ચાલિયંમિ પાણં ઇરિયાસમિયસ્સ સંકમટ્ટાણં।

વાવજ્જિજ્જ કુલિંગી^૨ મરિજ્જ તં^૩ જોગમાસજ્જ।।૧।।

ન ય તસ્સ તન્નિમિત્તો બંધો સુહુમોવિ દેસિઓ સમણં।

અણવજ્જો^૪ ઉવઓગેણ સવ્વભાવેણ સો જમ્હા।।૨।।

હિંસોપનિષદ્

ભૂતોને, ઘણા જીવોને, ઘણા સત્ત્વોને મરણરૂપ દુઃખ પમાડે છે (અથવા ઈષ્ટવિયોગાદિ દુઃખ પમાડે છે.) તેમને શોકનો અતિરેક કરાવવા દ્વારા તેમનું શરીર જર્જરિત કરે છે. તેમને શોકના અતિરેકથી આંસુ અને લાળ પડાવે છે. તેમને પીટે છે અને તેમને શરીરસંતાપ કરે છે. માટે આંખના પલકારાથી પણ સૂક્ષ્મ ઈર્ષ્યાક્રિયા કરાય છે. (માટે ત્યાં સુધી અંતક્રિયા થતી નથી).” અહીં જીવનું ગ્રહણ કર્યું છે તે સયોગી કેવળી સમજવા એવું વૃત્તિમાં કહ્યું છે. માટે સૂત્રના અભિપ્રાય-તાત્પર્યને સમજીને અર્થ કરવો જોઈએ. તેથી પ્રસ્તુતમાં પણ કેવળજ્ઞાનીનું ગ્રહણ કર્યું છે, એ યુક્ત જ છે.

જ્યાં દ્રવ્યહિંસા છે અને ભાવહિંસા નથી, ત્યાં હિંસાનું ફળ પણ મળતું નથી. આ વિષે ઓઘનિર્યુક્તિ ૭૪૮મી ગાથામાં કહ્યું છે- ઈર્ષ્યાસમિતિમાં વ્યવસ્થિત એવા મહાત્મા સંક્રમણ કરવા માટે પગ ઉપાડે અને તેનાથી બેઈન્દ્રિયાદિ જીવ કદાચ તે ચાલવાની ક્રિયા વડે મરી જાય (૧). તો સિદ્ધાન્તમાં તે નિમિત્તથી તેમને સૂક્ષ્મ પણ કર્મબંધ કહ્યો નથી. કારણ કે તે મહાત્મા સર્વ ભાવથી ઉપયોગથી નિરવધ-નિષ્પાપ છે (૨).

શરીરી પ્રિયતાં મા વા, ધ્રુવં હિંસા પ્રમાદિનઃ।

સા પ્રાણવ્યપરોપેઽપિ, પ્રમાદરહિતસ્ય ન।।૧।।

તતો દુષ્ટાધ્યવસાયપ્રમાદદર્પાભિનિવેશાભાવાત્ હિંસાઽપ્યહિંસા-
ફલવતી, (એતેન કદાગ્રહધર્મપારાવારો નિરસ્તઃ) ઇતિ દ્વિતીયભઙ્ગઃ
।।૧।।

૧૨૧. એકસ્યાલ્પા હિંસા દદાતિ કાલે તથા ફલમનલ્પમ્।

અન્યસ્ય મહાહિંસા સ્વલ્પફલા ભવતિ પરિણામે।।૨।।

૧૨૨. એકસ્યેતિ। એકસ્ય જન્તોરલ્પાભિનિવેશવશેન પ્રમાદવશતો

હિંસોપનિષદ્

જીવ મરે કે ન મરે પણ જે પ્રમાદી છે, તેને નિશ્ચિતરૂપે હિંસા છે અને જે પ્રમાદરહિત છે તેના દ્વારા કદાચિત્ કોઈ જીવ મરી જાય તો પણ હિંસા નથી (૧).

માટે દુષ્ટ અધ્યવસાય, પ્રમાદ, દર્પ અને અભિનિવેશ ન હોવાથી હિંસા પણ અહિંસાના જેવું ફળ આપનારી થાય છે. આના વડે કદાગ્રહને ધર્મ માનતો દરિયો (વિશાળ સંખ્યાના જીવો કે પારાવાર નામનો કોઈ તીર્થિકવિશેષ કે પંથવિશેષ) નિરસ્ત થાય છે. કારણ કે કદાગ્રહ-અભિનિવેશ એ ભાવહિંસા છે. આ રીતે દ્વિતીય ભંગ પૂર્ણ થયો.

શ્લોકાર્થ :- તથા એકને અલ્પ હિંસા કાળના પરિપાકથી ઘણું ફળ આપે છે. અન્યની મોટી હિંસા પરિણામે અતિ અલ્પ ફળવાળી થાય છે. ।।૨।।

એક જીવ અલ્પાભિનિવેશને કારણે પ્રમાદને આધીન થાય છે. તેની જમાલિની જેમ પ્રાણ વગેરેના ત્યાગરૂપ (અનશનાદિરૂપ) અલ્પ

જમાલેરિવ પ્રાણાદિત્યાગરૂપાઽલ્પાઽપિ હિંસા કાલે-પરિપાકસમયે
બહુસંસારભ્રમણરૂપં દુઃખમનુભવિષ્યતિ, અન્યસ્ય પ્રાણિનો બહુહિંસા-
વતો દૃઢપ્રહારાદેરિવ કઠોરહૃદયૌભાવેન તથાવિધદુષ્ટાધ્યવસાય-
વિશેષાભાવાત્ સ્વલ્પફલં-જનગર્હાદિરૂપં દિશતિ, ન હિ જીવવધાદેવ
હિંસા તીવ્રનરકાદિદુઃખદાત્રી ભવતિ, કિન્તુ પ્રમાદજનિતતીવ્રતીવ્રત-
રદુષ્ટાધ્યવસાયપ્રાદુર્ભૂતકઠિનહૃદયસહકૃતપીડોત્પાદનભાવાપેક્ષઃ
કર્મબન્ધઃ, તથા વૈદ્યસ્ય સમ્યગ્ રોગપ્રતિક્રિયાં કુર્વાણસ્ય રોગિ-
મરણે ન કર્મબન્ધઃ, તથાધ્યવસાયાભાવાત્, અપરસ્ય સર્પબુદ્ધ્યા
રજ્જું ઘનતો બાલબુદ્ધ્યા ખલપિણ્ડં પચતો વા પ્રદ્વેષેણ
હિંસોપનિષદ્
પણ હિંસા કાળે-હિંસાજનિત કર્મના પરિપાક સમયે ઘણું ફળ આપે
છે. તેનાથી તે જીવ બહુ સંસારભ્રમણરૂપ દુઃખ અનુભવશે.

બીજો દૃઢપ્રહારી જેવો જીવ ઘણી હિંસા કરે છે, પણ તેનું હૃદય કઠોર ન હોવાથી તથાવિધ દુષ્ટ અધ્યવસાય વિશેષ ન હોવાથી લોકોમાં નિંદા થવી વગેરેરૂપ અતિ અલ્પ ફળ આપે છે. એવું નથી કે જીવનો વધ થાય એનાથી જ હિંસા તીવ્ર નરકાદિ દુઃખ આપે, પણ પ્રમાદજનિત તીવ્ર-તીવ્રતર દુષ્ટ અધ્યવસાયથી થયેલ, હૃદયની કઠોરતા સહિત, પીડા ઉપજાવવાના ભાવને સાપેક્ષ એવો કર્મબંધ નરક વગેરેનું તીવ્ર દુઃખ આપનારો થાય છે.

તથા સમ્યક્પણે જે રોગની ચિકિત્સા કરે તે વૈદને રોગી મરી જાય તો પણ કર્મબંધ થતો નથી. કારણ કે તેને રોગીની હિંસા કરવાના અધ્યવસાય નથી.

અને બીજું કોઈ ‘આ સાપ છે’ એમ સમજીને દોરડાને માટે, આ કોઈ બાળક છે એમ સમજીને લાકડાના ભૂંસા ભરેલા પૂતળાને

भग्नपदकण्टकस्य द्वेधाकरणे तथाध्यवसायवशात् नूतन-नूतन-तरकर्मबन्धो भवति, यदुक्तं सूयगडांगे-“जे केइ खुड्डगा पाणा, अदुवा संति महालया। असरिसं सिया वेरं, सरिसं तेहिं णो वदेत्ति ‘उच्चालियंमि पाए०’ इति १ भङ्गी अध्ववसाय-विशेषादधिकाधिकतरन्यूनन्यूनतरबन्धभाक्त्वेन विवृता ॥२॥

हिंसोपनिषद्

अग्निमां पकावे अथवा जून १ द्वेषभावથી પગમાં વાગેલા કાંટાના બે ટુકડા કરી દે તો તેને તેવા પ્રકારનો હિંસક અધ્યવસાય હોવાથી નૂતન ને વધુ નૂતન-નવો-નવો કર્મબંધ થાય છે.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે - જે કોઈ દ્વુદ્ર જીવો એકેન્દ્રિય-બેઈન્દ્રિયાદિ હોય કે અત્પ શરીરવાળા હોય. અથવા તો જે પંચેન્દ્રિય કે મોટા શરીરવાળા હોય, અર્થાત્ કંથવા જેવા જીવ હોય કે હાથી જેવા જીવ હોય, પણ તેમની હિંસામાં સમાન ૧ કર્મબંધ થાય છે કે અસમાન ૧ કર્મબંધ થાય છે એવું ન કહેવું. (સૂત્રકૃતાંગ-શ્રુતરકંધ-૨, અધ્યયન-૫)

કોઈનો એવો આશય હોય કે બધા જીવોના આત્મપ્રદેશો તો સમાન ૧ છે. પ્રત્યેક જીવના અસંખ્ય ૧ આત્મપ્રદેશ હોય છે અને તેના આધારે કોઈ એમ કહે કે નાના-મોટા દરેક જીવની હિંસામાં સરખું ૧ પાપ છે, તો એમ કહેવું ઉચિત નથી અને કોઈ એમ કહે કે કંથવા અને હાથીની ઈન્દ્રિયો, જ્ઞાન, શરીર વગેરેમાં ઘણો તફાવત છે માટે તેમની હિંસામાં સમાન પાપ ન ૧ હોય, તો એ પણ ઉચિત નથી. કારણ કે કર્મબંધનો આધાર અધ્યવસાય ઉપર પણ છે. જેને તીવ્ર સંકલિષ્ટ અધ્યવસાય છે, તેને નાના જીવની હિંસાથી પણ મોટું પાપ બંધાય છે અને જેને હિંસાની ઈચ્છા નથી તેને મોટા જીવની હિંસાથી અતિ અત્પ કર્મબંધ થાય છે.

एकस्यैव सतीव्रस्य, दिशति फलं सैव मन्दमन्यस्य।
भवति सहकारिणामपि, हिंसावैचित्र्यमत्र फलकाले।।३।।

एकस्यैव सतीव्रस्येति। एकस्य प्राणिनः सैव हिंसा प्राणपरित्यागेन रौद्रध्यानानुवशागा पीडा तथाविधदुष्टाध्यवसायविशेषाद् द्वारिकायां धन्वन्तरिवैतरणीवैद्यवत् देवनरकतिर्यक्त्वानन्तरमोक्षं नरकादि^२ मन्द- मन्दफलञ्च ददाति, एवं साहाय्यदातृणां

हिंसोपनिषद्

તેથી ૧ પૂર્વે કહેલ ઉચ્ચાલિયંમિ - આ આલાવાની વ્યાખ્યા કરતાં અધ્યવસાય વિશેષથી અધિક, અધિકતર, ન્યૂન, ન્યૂનતર કર્મબંધ થાય છે એમ કહ્યું છે.

શ્લોકાર્થ :- તીવ્ર અધ્યવસાય સહિત એવા એક જીવને હિંસા તીવ્ર ફળ આપે છે અને તે ૧ હિંસા અન્યને મંદ ફળ આપે છે. સહકારીઓને પણ ફળકાળે હિંસાવૈચિત્ર્ય થાય છે. ॥૩॥

એક જીવને તે ૧ હિંસા એટલે કે પ્રાણના પરિત્યાગથી રૌદ્રધ્યાનને વશ થયેલા જીવને થતી પીડા તેવા પ્રકારના દુષ્ટ અધ્યવસાયવિશેષથી તીવ્ર ફળ આપે છે. જેમ કે દ્વારિકામાં ધન્વંતરી વૈદ અભવ્યનો જીવ હતો. તે તીવ્ર સંકલેશથી મહારંભ-પરિગ્રહ કરતો હતો. તો તે મરીને સાતમી નરકે ગયો.

વળી તે ૧ હિંસા બીજા જીવને મંદ ફળ આપે છે. જેમ કે તે ૧ નગરીમાં બીજો વૈતરણી નામનો વૈદ હતો. તે પણ મહારંભ-પરિગ્રહવાળો હતો. છતાં પણ તેને તથાવિધ દુષ્ટ અધ્યવસાયો ન હતાં. એ બહુમાનપૂર્વક મહાત્માઓની ચિકિત્સા કરતો હતો. તો તે મરીને યૂથપતિ વાનર થયો, ત્યાં પણ સાધુચિકિત્સા તથા ત્રણ દિવસનું અનશન કરીને આઠમા દેવલોકમાં ગયો અને ત્યાંથી સ્વાવીને મનુષ્ય થઈને મોક્ષે ૧શે. (આવશ્યક નિર્યુક્તિ પૃ.૩૪૭)

सहायिनां^१ हिंसाया वैचित्र्यात् तथाविधाध्यवसाय^२ती-
व्रतीव्रतरमन्दमन्दतरपीडोत्पादनन्यूनान्यून^३ादिफलसापेक्षत्वेन फलस्य
वैचित्र्यं प्राणिनो भवति, यथा द्वयो राज्ञोः सहायिनां भटानां
रौद्रध्यानस्य बलाबलत्वेन वरुणनागतद्धिसकादीनामिव भिन्न-
हिंसोपनिषद्

अेवी १ रीते ेओो हिंसां सहायक अने छे, तेओोने पण
हिंसाना वैविध्यथी तेवा प्रकारना अध्यक्षसायथी तीव्र-तीव्रतर-मंद-
मंदतर पीडा उपजाववाथी ओछुं-वतु इण मणे छे. अे अपेक्षाअे ते
ओोवोने इणनुं पण वैविध्य संभवे छे.

जेम के जे राजओो युद्ध करे त्पारे तेमने सहाय करनारा
सुभटोने जे रौद्रध्यान थाय तेनी जणवता अने निर्जणताथी भिन्न
भिन्न इणनी प्राप्ति थाय छे. प्रजण रौद्रध्यानथी नरकगति थाय,
अने रौद्रध्यान न थाय तो तिर्यगति के देवगति थाय, अेम
विविध इण मणे छे. कोणिक अने येडा राजनो जे संग्राम थयो,
तेमां ६५ लाख मनुष्योनो वध थयो हतो. तेमां १०,००० ओवो अेक
माछलीनी कुक्षिमां माछला ३पे उत्पन्न थया. अेक देवलोकमां उत्पन्न
थयो, अेक सत्कुलमां मनुष्यपणे उत्पन्न थयो. अने शेष सर्वे प्रायः
नरक अने तिर्यगमां उत्पन्न थयां.

आ युद्धमां नागनप्तृक अेवा वरुण नामना श्रावकने राज
आदिना अभियोगथी भाग लेवो पड्यो हतो. तथाविध मंद संकलेश
तथा अंतिम आराधनाना प्रभावे ते युद्धभूमिमां १ काण करीने
सौधर्मदेवलोकमां उत्पन्न थयो हतो. तेने मारनार तो दुर्गतिमां १
गयो हतो. वणी वरुणने जेणे मार्यो हतो, तेने वरुणे स्वयं १
प्रतिप्रहार द्वारा ते १ समये मोतने घाट उतार्यो हतो. आम

१. क-ख-ग-च-छ- ०नां च हिं०। २. च- ०सायात्तीव्र०। ३. क-ग- ०दनजन्यन्यूनफल०।
ख-च- ०दनजन्यन्यूनान्यूनफल०। छ- ०दनजन्यमूनान्यूनफल०। घ- प्रतौ-उपरितनो
पाठः। ४. च- ०गयोस्तद्धि०। छ- ०गयोतद्धि०।

भिन्नफलं स्वर्गनरकादितिर्यक्त्वादि फलं दत्ते इति प्रथमभङ्ग्यां
परिणामवैचित्र्यं निरूपितम्॥३॥

प्रागेव फलति हिंसा (१), क्रियमाणा फलति (२)
फलति च कृतार्था (३)। आरब्धा चाप्यकृता, (४)
फलति हिंसाऽनुभावेन॥४॥

प्रागेवेति। रौद्रध्यानानुबन्धिकठिनहृदयजन्यतीव्रतीव्रतर-
सङ्क्लिष्टाध्यवसायवशेन बहुत्रसजीवानां प्राणत्यागरूपा हिंसा
प्रागेव - इहैव फलति, षट्खण्डसिसाधयिषोद्यतगुफादेवध्वंसित-
हिंसोपनिषद्
युद्धभूमिमां गमन, तथाविध कषाय तथा पंचेन्द्रियवध करवा छतां
हृदयनी कोमलताने कारणे तेने हिंसानुं इण न मण्युं. अथवा तो
अहिंसाथी मणे तेपुं १ इण मण्युं. (अहीं वरुणनुं दृष्टान्त आप्युं
छे, ते भगवतीसूत्र, शतक-७, उद्देश-६ मां छे. तेमां तेनो नागनप्तृक
तरीके उल्लेख छे. प्रस्तुतमां वरुण-नागतद्धिसक अेवो जे पाठ छे,
तेमां नाग नामनो कोई अन्य सुभट होय तेम जणाय छे.)
आ रीते पहेला भांगामां परिणामनी विचित्रतानुं निरूपण कर्युं॥३॥

हवे हिंसानुं इण क्यारे मणे ते विषे प्रकाश पाडे छे -

श्लोकार्थ :- (१) हिंसा पूर्वे १ इणे छे. (२) कराती होय
त्पारे इण मणे छे. (३) पहेला करी होय अने पछी इणे (४)
हिंसानो प्रयत्न कराय, हिंसा थई न होय अने हिंसाना प्रभावे
इण मणे छे. ॥४॥

(१) रौद्रध्यानना अनुबंधवाणा कठोर हृदयथी थतां तीव्र-
तीव्रतर संक्लिष्ट अध्यक्षसायथी घणा त्रस ओवोना वधरूपी हिंसा
पूर्वे १ = आलोकमां १ इण आपे छे. जेमके कोणिक छ पंडने

१. ख-च-छ- ०फाद्वारदे०।

કોણિકવદ્ નરકફલપૂર્વભાવિ મરણં ફલિતં (૧) અન્યસ્ય ક્રિયમાણા-સામ્પ્રતીના હિંસા સામ્પ્રતીનં ફલં દત્તે, સુન્દેનોપસુન્દો હતઃ, ઉપસુન્દેન સુન્દો હત (ઇતિ)વત્ (૨), કાલાન્તરે કૃતા હિંસા કાલાન્તરે ફલતિ, યથા કેનચિન્મારિતસ્તસ્ય ભ્રાતૃપુત્રાદિના વૈરનિર્યાતનં કૃતમિતિ (૩), આરબ્ધા હન્તુમુદ્યતત્વાદપ્રાણત્યાગાદ-કૃતા હિંસા હિંસાનુભાવેન દુષ્ટફલેન ફલતિ, શ્રીમહાવીરમુત્પાટ્ય મારિતું ધાવન્ દુષ્ટાધ્યવસાયેન પીડાં કર્તુમના લોહકારઃ,

હિંસોપનિષદ્

સાધવાની ઈચ્છાથી ઉદત થયો અને ઘૃષ્ટતાથી ફરી ફરી વૈતાલ્યની તમિત્રા ગુફાના દ્વારને ખોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તે ગુફાના અધિષ્ઠાયક દેવ કૃતમાલે તેને ભસ્મીભૂત કરી દીધો. મરીને તો તે છઠ્ઠી નરકે ગયો જ, પણ નરકરૂપી ફળની પહેલા પણ તેને આવી દારુણ રીતે મૃત્યુને ભેટવારૂપ ફળ મળ્યું.

(૨) બીજાને હિંસા કરાતી હોય, તે જ સમયે ફળ મળે છે. જેમ કે સુન્દ અને ઉપસુન્દ એ બંને ભાઈઓ યુદ્ધ કરતાં કરતાં પરસ્પરથી હણાઈને મૃત્યુ પામ્યા હતાં.

(૩) કાળાન્તરે કરેલી હિંસા કાળાન્તરમાં ફળે છે. જેમ કે કોઈ કોઈને મારી નાંખે અને તેના ભાઈ કે પુત્ર વગેરેથી વેર વાળવામાં આવે.

(૪) કોઈ હિંસા કરવા માટે ઉદત થાય, તેથી હિંસાનો આરંભ કરવામાં આવે, પણ જીવનો વધ ન કરી શકવાથી હિંસા કરાઈ ન હોય, તે પણ હિંસાના પ્રભાવે દુષ્ટ ફળને આપનારી થાય છે. જેમ કે એક લુહાર ઘણા ઉપાડીને શ્રીમહાવીરસ્વામિને મારવા માટે દોડ્યો ત્યારે દુષ્ટ પરિણામથી પ્રભુને પીડા ઉપજાવવાનું તેને મન થયું હતું. તે પ્રભુને મારે તેની પૂર્વે જ ઈન્દ્રે તેના જ ઘણથી તેને હણી નાંખ્યો.

પરભવે ચ દુઃખભાગપિ, એવં પરભવાપેક્ષયા પરિણામવૈચિત્ર્યમ્ (૪) ||૪||

एकः करोति हिंसां, भवन्ति फलभोगिनस्तथा बहवः।

बहवो विदधति हिंसां, हिंसाफलभुग् भवत्येकः।।५।।

एक इति। एकः - कश्चिद्धिंसां करोति तत्फलभोक्तारो बहवो जीवाः, पालकवद् बहुजनाः दुःखभाजः, तथा बहवो

હિંસોપનિષદ્

તેથી તે હિંસા કરી ન શક્યો પણ તેને હિંસાનું ફળ તો તાત્કાલિક મળ્યું. વળી તે પરલોકમાં પણ દુઃખનો ભાગી થયો. આમ પરલોકની અપેક્ષાએ પરિણામનું વૈચિત્ર્ય સમજવું જોઈએ. ||૪||

હિંસાનું ફળ પણ વિચિત્રરૂપે એક તથા અનેકને પ્રાપ્ત થાય છે. તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

શ્લોકાર્થ :- એક વ્યક્તિ હિંસા કરે છે. તેનું ફળ ઘણાને મળે છે. અને ઘણા હિંસા કરે છે. તેનું ફળ એક વ્યક્તિને મળે છે. ||૫||

કોઈ એક જીવ હિંસા કરે છે. તેનું ફળ ઘણા જીવોને ભોગવવું પડે છે. જેમ કે પાલકે રક્તકસૂરિને શિષ્યો સહિત ઘાણીમાં પીલીને તેમની હિંસા કરી. તો પરિણામે કુપિત થયેલા રક્તકસૂરિએ સમગ્ર નગરીના વધનું નિચાણું કર્યું અને દેવ થઈને આખી નગરીને ભસ્મીભૂત કરી દીધી. આમ હિંસા તો માત્ર પાલકે કરી પણ તેનું ફળ સમગ્ર નગરજનોને ભોગવવું પડ્યું.

(આ પણ વ્યવહારથી જ સમજવું, વાસ્તવમાં તો પ્રત્યેક જીવ પોતાના પૂર્વકૃત કર્મોનું જ ફળ ભોગવે છે. હા, પાલકે કરેલી હિંસા તે કર્મોના ઉદયમાં નિમિત્ત જરૂર બની હતી.)

તથા ક્યારેક ઘણા લોકો હિંસા કરે તેનું ફળ એક વ્યક્તિ ભોગવે છે. જેમ કે પ્રજા જે પાપ કરે તેનો ભાગીદાર રાજા થાય છે

जना हिंसां कुर्वन्ति, तत्फलभागेकः-राजा परत्र नरकादिदुःख-
मनुभवति, 'राजा राष्ट्रकृतं पापं, राजपापं पुरोहितः। भर्ता
च स्त्रीकृतं पाप'मिति लोकोक्तेः। एवं बहुभिः कृता हिंसा
शाम्बप्रद्युम्नादिकुमरवत् द्वीपायनवधवत् बहवो भोक्ताश्च,
एको हिंसां करोत्येक एव भुनक्तीति गाथार्थः॥५॥

कस्यापि दिशति हिंसा, हिंसाफलमेकमेव फलकाले।
अन्यस्य सैव हिंसा, दिशत्यहिंसाफलं विपुलम्॥६॥

कस्यापि दिशति हिंसेति। कस्यचिज्जीवस्यैकवारकृता
हिंसा तथाध्यवसायादेकवारमेव फलं दत्ते, यथा पूर्वभवे

हिंसोपनिषद्

अने ते नरकादिना दुःखने अनुभवे छे. कारण के अेवी लोकोक्ति
छे के - राजा राष्ट्रकृत पापने भोगवे छे. पुरोहित राजा वडे करायेला
पापने भोगवे छे अने पति पत्नी वडे करायेला पापने भोगवे छे.

तथा घणा वडे करायेली हिंसानुं इण घणा जुवो भोगवे छे.
अे पण समजवुं जेईअे. जेम के शांण-प्रधुम्न वगेरे कुमारोअे
द्वीपायननो वध कर्यो हतो, अने परिणामे द्वाटिका नगरीनो विनाश
थयो हतो. वणी कोई अेक हिंसा करे अने पोते अेकलो ज तेनुं
इण भोगवे, अे तो प्रसिद्ध ज छे. आ प्रमाणे गाथार्थ छे. ॥५॥

हवे हिंसाथी हिंसा तेमज अहिंसानु इण मणे छे, ते कहे छे-
श्लोकार्थ :- कोईने हिंसा इणकाणे हिंसानुं अेक ज इण
आपे छे अने अन्यने ते ज हिंसा विपुल अेवुं अहिंसानुं इण
आपे छे. ॥६॥

कोई जुवने अेक वार करेली हिंसा तथाविध अध्यवसायथी
अेक वार ज इण आपे छे. जेम के पूर्वभवे श्रीवीरे करेली शय्यापालकनी

श्रीवीरेण शय्यापालकहिंसाफलमेकशो भुक्तम्, इदं तूपलक्षणं,
यथा- एकवारकृता हिंसा कोटिशः फलमुदेति, 'कोडाकोडिगुणो
वा हुज्ज विवागो बहुतरो वे-' ति वचनात्, अध्यवसायविशेषाद्वा
मन्तव्यं, अन्यस्य कस्यचिज्जीवस्य सुकुमारहृदयत्वेनाकुट्टिप्रमाद-
रहितस्य रौद्रध्यानानभिष्वङ्गतया दुष्टाध्यवसायाभावनिर्मिता
प्राणत्यागजन्यपीडारूपा हिंसाऽपि सुमङ्गलविष्णुकुमारादीनामि-

हिंसोपनिषद्

हिंसानुं इण अेक वार भोगव्युं हतुं. आ तो उपलक्षण छे. तेना
परथी नीजुं पण समजवुं जेईअे, के अेक वार करेली हिंसानुं करोडो
वार इण मणे छे. कहुं छे ने के- हिंसादिनो विपाक अध्यवसायने
आघारे कोटाकोटिगुण के तेनाथी पण वधु थाय छे. (उपदेशमाणा
१७८) अथवा तो जेवा अध्यवसाय होय ते मुजब दशगणुं, सो
गणुं ईत्यादि इण समजवुं जेईअे.

अन्य कोई जुवनुं हृदय अत्यंत कोमल होय अने तेथी ज ते
निष्फुरता अने प्रमादथी रहित होय. तेने रौद्रध्याननो अभिष्वंग न
होवाथी दुष्ट अध्यवसायनो अभाव होय अने तेथी तेना द्वारा
कराता वधथी थती पीडाइप हिंसा पण अहिंसानुं इण आपनारी
बने.

जेम के जंगलमांथी विहार करता अेक मुनिगणनी समक्ष सिंह
आवी चड्यो. ते मुनिगणमां अेक विशिष्ट शक्तिसंपन्न महात्मा
हतां, जेमनुं नाम हतुं सुमंगल. अे महात्मा अे मुनिगणनुं रक्षण
करवा माटे आगण आवीने ते सिंहने अेवो तमारो लगावी दीधो
के जेनाथी समस्त मुनिगण मरणांत उपसर्गथी जयी गयो हतो.

विष्णुकुमारे श्रीसंघनी रक्षा माटे अेक लाण योजननुं वैडिय
शरीर विकुर्वीने नमुचिने मोतने घाट उतार्यो हतो.

वार्हत्सङ्घप्रत्यनीकतानिवारणकारणद्वारा विशेषबोधिबीजावाप्ति-
लक्षणमहानिर्जरारूपाहिंसाफलं ददाति, 'जा जयमाणस्स भवे
विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स। सा होइ निज्जरफला अज्झत्थ-
विसोहिजुत्तस्स' ॥१॥६॥

हिंसाफलमपरस्य तु, ददात्यहिंसा फलं तु परिणामे।

इतरस्य पुनर्हिंसा, दिशत्यहिंसाफलं नान्यत् ॥७॥

हिंसेति। अहिंसाशब्देनानुकम्पा दयेतियावत्, साऽपि
द्रव्यतोऽनुकम्पा सत्यां शक्तौ दुःखप्रतीकारः, भावतोऽनुकम्पा
आर्द्रहृदयत्वेन (२) एवंविधाऽप्यहिंसा परिणामे-विपाककाले

हिंसोपनिषद्

आम अे महात्माओअे करेती हिंसा पए अरिहंत परमात्माअे
स्थापेला संघनी प्रत्यनीकता-शत्रुतानुं निवारण करनारी होवाथी
विशिष्ट बोधिबीजनी प्राप्तिरूप महानिर्जररूपी अहिंसाऽण आपनारी
थई हती. अर्थात् अहिंसाथी जेवुं ङण मणे तेवुं ङण अे हिंसाथी
मण्युं हतुं.

माटे ज आगममां कहुं छे के जयणा करतां अेवा, अध्यात्मशुद्धि
संपन्न अेवा गीतार्थ महात्मा थकी जे विराधना थाय तेनुं ङण
निर्जरा होय छे. (पिंऽनिर्युक्ति- ५७१, ओघनिर्युक्ति-पप८) प्रस्तुत
विषयने ज वधु स्पष्ट करतां कहे छे -

श्लोकार्थ :- अहिंसा अन्यने परिणामे हिंसानुं ङण आपे छे
अने बीजने हिंसा पए अहिंसानुं ङण आपे छे, बीजुं नही. ॥७॥

अहीं अहिंसा अेटले अनुकंपा, दया समजवी. तेमां पए
द्रव्यथी अनुकंपा अेटले छती शक्तिअे (बीजना) दुःजनो प्रतिकार
करवो अने अनुकंपा अेटले बीजुं हृदय राजवुं. आवा प्रकारनी
अहिंसा पए परिणामे अेटले के विपाककाणे हिंसानुं ङण आपे छे.

हिंसाफलं ददाति, यथा अभिनिवेशात् अभिष्वङ्गाच्च, निर-
भिष्वङ्गानुष्ठानमपि जमालिप्रमुखाणामनार्द्रहृदयत्वेन प्रमादाचरणवतां
साभिष्वङ्गानुष्ठानफलं ददाति, बहुसंसारवृद्धिकरणादपि, हिंसाफलं
तथाविधचारित्रं निष्फलमेवेति भावः। श्रीहेमचन्द्रपादैरुक्तं-
शरीरी म्रियतां मा वा० इति^१, इतरस्य समताभिष्वङ्गेण
निरभिष्वङ्गानुष्ठानवतो हिंसाऽपि यतनापूर्वकोपयोगिनोऽहिंसाफलं
ददाति, नान्यत्-विपरीतफलं न ददातीत्यर्थः, उक्तञ्च- सा
प्राणव्यपरोपेऽपि० उपशान्तमोहादिगुणस्थानत्रयवर्तिन इव ॥७॥

हिंसोपनिषद्

तेमां अे कारण संभवी शके (१) अभिनिवेश, (२) अभिष्वंग.

जमालि वगरेनुं अनुष्ठान अभिष्वंगरहित हतुं. तेम एतां
तेमनुं हृदय बीजुं न होवाथी तेओनुं आचरण प्रमादयुक्त हतुं. तेथी
तेमने अभिष्वंगरहित अेवा अनुष्ठाननुं जे ङण मणे, तेवुं ङण
मण्युं हतुं. तेमनुं अनुष्ठान घणा संसारनी वृद्धि करनारं हतुं. तेथी
तथाविध चारित्र हिंसाथी मणे तेवुं ज ङण आपनारं हतुं अने तेथी
अे चारित्र निष्ण ज हतुं. अेवो अहीं अभिप्राय छे.

माटे ज श्रीहेमचन्द्रअे कहुं छे - 'जुव मरे के न मरे पए
जे प्रमाद करे छे ते निश्चितरूपे हिंसा करे छे.'

तेनाथी अन्य तो जे समताना अनुरागथी नीराग अेवुं
अनुष्ठान करे छे, यतनापूर्वक अप्रमत्तभाव राणे छे, तेनाथी तो
कदाच हिंसा थई जय तो पए अहिंसानुं ङण मणे छे. बीजुं ङण
नथी मणतुं, अर्थात् विपरीत ङण नथी मणतुं. माटे ज कहुं छे के
'जुवनो वध थाय तो पए अप्रमत्तने हिंसानुं पाप लागतुं नथी.'
जेम के उपशान्तमोहादि त्रण (११-१२-१३) गुणस्थानकोमां वर्तमान
आत्माने हिंसाजनित अशुभ ङण मणतुं नथी. कारण के तेओ

इति विविधभङ्गगहने, सुदुस्तरे मार्गमूढदृष्टीनाम्।
गुरवो भवन्तु शरणं, प्रबुद्धनयचक्रसञ्चाराः॥८॥

इति विविधेति०। द्रव्यभावाभ्यां दया नास्ति, अङ्गारमर्दकाचार्यवत्, (१) द्रव्यदया नास्ति, इत्यमुना प्रकारेण विविधा-नाना भङ्गा यस्मिंस्तद् विविधभङ्गं च तद् गहनं - वनञ्चेति विविधभङ्गगहनं तस्मिन्, किम्भूते ? - मार्गमूढ-दृष्टीनाम् - अज्ञातमार्गविषयाणां दुस्तरे - दुष्टु गन्तुं शक्यते तत्र गुरव एव शरणं, गृणन्ति हितं - मार्गामार्गमुपदिशन्ति

हिंसोपनिषद्

अप्रमत्त होय છે. ઉપરાંહાર કરતાં કહે છે -

શ્લોકાર્થ :- આ રીતે સુદુસ્તર એવા વિવિધ ભાંગાઓરૂપી વનમાં માર્ગ વિષે જેમની દૃષ્ટિ મુંઝાય છે એવા જીવોને એ ગુરુઓ શરણ થાઓ, કે જેમને નયચક્રનો સંચાર જણાયો છે. ॥૮॥

વિવિધ ભાંગાઓ વિષે દિશાસૂચન કરતાં કહે છે કે, કોઈને દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારે દયા નથી. જેમ કે અંગારમર્દક આચાર્યને. કોઈને દ્રવ્યદયા નથી, જેમ કે અપથ્યની ચાચના કરતાં રોગીને સમજુ વ્યક્તિ બહારથી કઠોર થઈને પણ અપથ્ય ન જ આપે. આ રીતે વિવિધ ભાંગાઓ જેમાં છે એવું જાણે એક વન છે. તે દુસ્તર છે - તેમાં દુઃખેથી જઈ શકાય તેવું છે. અર્થાત્ આ ભાંગાઓને સમજવા ખૂબ મુશ્કેલ છે.

આ વનમાં જેમને માર્ગનો વિષય જણાયો નથી, તેવા જીવોને ગુરુઓ જ શરણભૂત છે. કારણ કે એવી વ્યુત્પત્તિ છે કે જે હિતવચન કહે, 'આ માર્ગ છે અને આ ઉન્માર્ગ છે,' એવો ઉપદેશ

૧. ચ- ૦ને દુસ્તર૦। ૨. ચ- પ્રતૌ 'તત્ર ગુરુરેવ શરણં' ઇતિ તૃતીયપાદઃ। ૩. પાઠોડયં દુસ્તરે-ઇત્યાદિસહિતોડત્રૈવ સમ્ભાવ્યતે। કિં ભૂતે ? દુસ્તરે- ઇતિ। ૪. ઘ- દુસ્તરે - ગન્તું ન શક્યતે યત્ર તત્ર। ૫. ચ- હિતાહિતમ્।

તે ગુરવઃ ઇતિ વ્યુત્પત્તેઃ, ત એવ શરણં નાન્યઃ, તસ્મિન્ ગહને-ભીષણે મૂઢકર્તવ્યતાકે, કિંભૂતા ગુરવઃ ? પ્રબુદ્ધો જ્ઞાતો નયચક્રસ્ય - સપ્તનયલક્ષણમાર્ગસ્ય પ્રવૃત્તિલક્ષણઃ સજ્ચારઃ- પ્રસરણવ્યાપારો યૈસ્તે પ્રબુદ્ધનયચક્રસજ્ચારાઃ॥૮॥

इति श्रीहिंसाष्टकावचूरिर्मुख्यतश्चतुर्भङ्गीतो
नवभेदव्याख्यानेन कृता श्रीहरिभद्रसूरिभिः।

हिंसोपनिषद्

આપે તેમને ગુરુ કહેવાય. જ્યાં શું કરવું એ જ ન સૂઝે એવા આ ભયંકર વનમાં ગુરુઓ જ શરણ થાઓ. કેવા ગુરુઓ ? એ કહે છે - જેમને નયચક્ર = સાત નયોરૂપી માર્ગમાં પ્રવૃત્તિરૂપી સંચાર = પ્રસરણનો વ્યાપાર જણાયો છે તે (= પ્રબુદ્ધનયચક્રસંચાર) એવા ગુરુઓ.

આ રીતે હિંસાષ્ટકની અવચૂરિ મુખ્યપાણે ચતુર્ભંગીથી નવ ભેદોના વ્યાખ્યાનથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચી છે.

જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો મિચ્છામિ દુઃકસમ્.

ઈતિ ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિપ્રણીત સ્વોપજ અવચૂરિસહિત

હિંસાષ્ટકમ્.

ઈતિ

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનના પાવન સાન્નિધ્યમાં
શ્રી સદ્ગુરુના અનુગ્રહથી વીરસંવત્ ૨૫૩૫ માં
તપાગચ્છીય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
પ્રેમ-ભુવનભાનુ-પદ્મ-જયદોષ-હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરશિષ્ય
આચાર્યવિજયકલ્યાણબોધિસૂરિસંસ્તુતા

હિંસોપનિષદ્

परिशिष्टम् - हिंसारहस्यम् ।

पीडाकर्तृत्वतो देह-व्यापत्त्या दुष्टभावतः ।
 त्रिधा हिंसाऽऽगमे प्रोक्ता, न हीत्थमपहेतुका ॥४१॥
 अपवर्गतरोर्बीजं, मुख्याऽहिंसेयमुच्यते ।
 सत्यादीनि व्रतान्यत्र, जायन्ते पल्लवा नवाः ॥४५॥
 हिंसाया ज्ञानयोगेन, सम्यग्दृष्टेर्महात्मनः ।
 तप्तलोहपदन्यास - तुल्याया नानुबन्धनम् ॥४७॥
 सतामस्याश्च कस्याश्चिद्, यतनाभक्तिशालिनाम् ।
 अनुबन्धो ह्यहिंसाया, जिनपूजादिकर्मणि ॥४८॥
 हिंसानुबन्धिनी हिंसा, मिथ्यादृष्टेस्तु दुर्मतेः ।
 अज्ञानशक्तियोगेन, तस्याहिंसाऽपि तादृशी ॥४९॥
 येन स्यान्निरहवादीनां, दिविषद्गतिः क्रमात् ।
 हिंसैव महती तिर्यङ्-नरकादिभवान्तरे ॥५०॥
 साधूनामप्रमत्तानां, सा चाहिंसानुबन्धिनी ।
 हिंसानुबन्धविच्छेदाद्, गुणोत्कर्षो यतस्ततः ॥५१॥
 मुग्धानामियमज्ञत्वात्, सानुबन्धा न कर्हिचित् ।
 ज्ञानोद्रेकाप्रमादाभ्या-मस्या यदनुबन्धनम् ॥५२॥
 एकस्यामपि हिंसाया-मुक्तं सुमहदन्तरम् ।
 भाववीर्यादिवैचित्र्या - दहिंसायां च तत्तथा ॥५३॥
 सद्यः कालान्तरे चैत-द्विपाकेनापि भिन्नता ।
 प्रतिपक्षान्तरालेन, तथाशक्तिनियोगतः ॥५४॥
 हिंसाप्युत्तरकालीन-विशिष्टगुणसङ्क्रमात् ।
 त्यक्ताविध्यनुबन्धत्वा-दहिंसैवातिभक्तितः ॥५५॥
 इदृग्भङ्गशतोपेताहिंसा यत्रोपवर्ण्यते ।
 सर्वाशपरिशुद्धं त -त्, प्रमाणं जिनशासनम् ॥५६॥
 - अध्यात्मसारे द्वादशः सम्यक्त्वाधिकारः ।

